Bergensposten.

NR.3 desember 2005 8. ÅRGANG

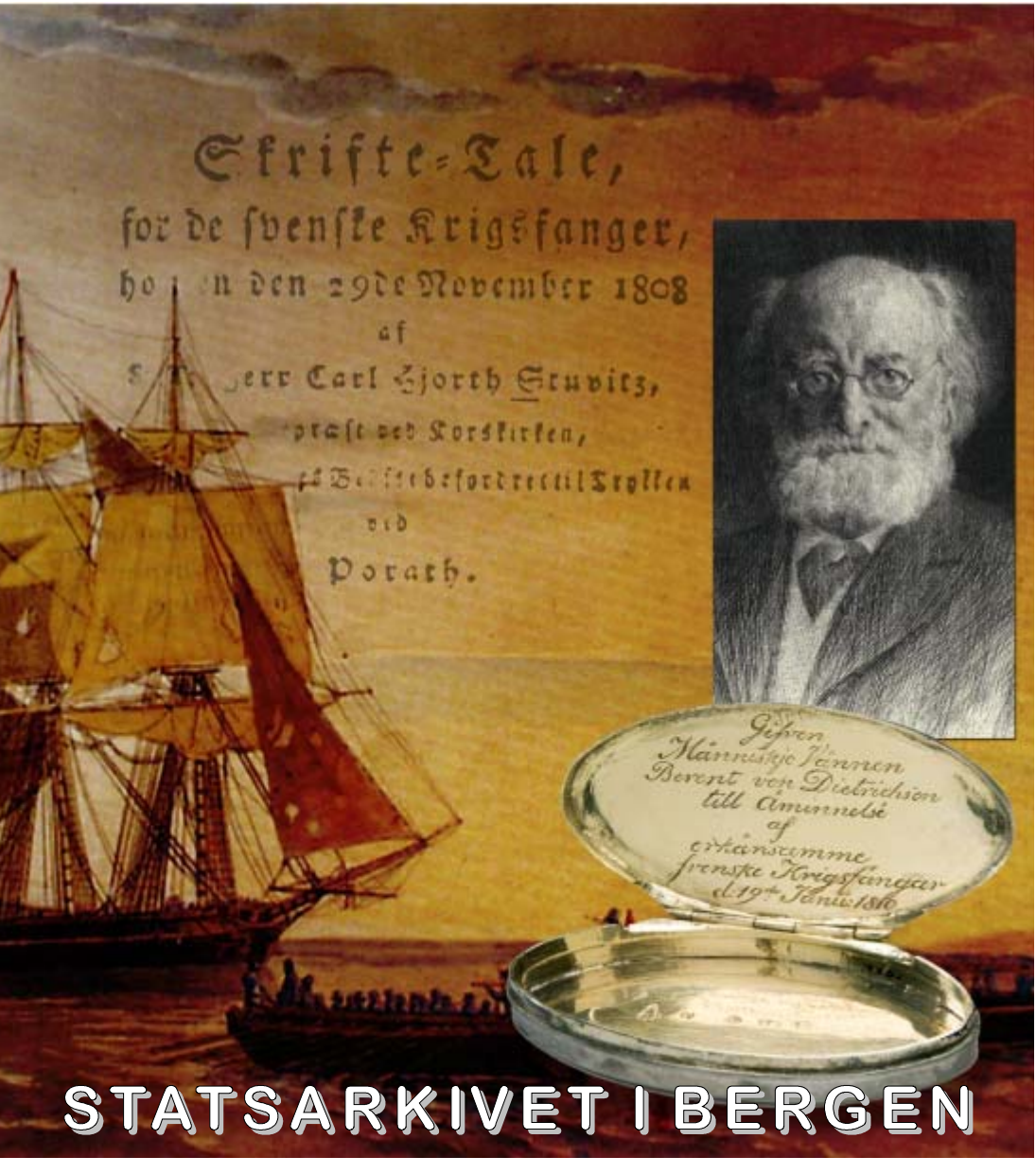

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 11. i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for layout og utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Omslagsbilde: Lillian Koehler

ISSN 1501-4436

Den engelske eskadren står ned gjennom Øresund 1801. Veggmaleri av J.G. Müller, Brødretomten, Bergen

Slaget på reden. Maleri av J. G. Müller i Brødretomten, Bergen

Bergensposten.

Torstein Bertelsen:

Saaledes som brugelig er mellem civiliserede Nationer»—

Engelske og svenske krigsfanger i Bergen i årene 1801 og 1808 – 1810

Vinteren 1801 var forholdet mellom Danmark-Norge og England blitt så spent at mange fryktet krig. Hovedgrunnen var at Danmark-Norge sammen med Sverige, Russland og Preussen hadde sluttet seg sammen i Det væpnede Neutralitets-forbund. Dette hadde som grunn-holdning at "nøytralt skip gir fri last". Det betydde at lasten skulle kunne fraktes hvor i verden man ville uten hindringer fra noen fremmed makt. England, derimot, hadde lenge hevdet rett til å kontrollere og eventuelt beslaglegge skip og last til og fra stater som England lå i konflikt med. Noen år tidligere gjaldt det statene i Nord-Amerika som hadde kjempet for å frigjøre seg fra moderlandet England. Nå var det Frankrike det gjaldt, der Napoleon var blitt enehersker og truet med å underlegge seg hele Europa. Dansk-norske myndigheter hadde latt skip fra engelsk-fiendtlige stater søke ly under dansk flagg[1] under foregivende av at skipene nå tilhørte danske eller norske redere.[2] Småkjøpmenn og spekulanter som man visste ikke hadde økonomi til slikt, kunne plutselig stå som eiere av både ett og flere skip. England krevde rett til å kontrollere ethvert skip under dansk flagg. Den dansk-norske krigsflåten var betydelig, men kunne ikke alene utgjøre noen trussel mot Englands herredømme på havene. Men der den lå plassert, i København, ved innseilingen til Østersjølandene, Preussen og Russland, der hele Europa fikk en stor del av sitt brødkorn, var den likevel en usikker-hetsfaktor som måtte holdes under kontroll. Det måtte ikke skje at hovedfienden, Napoleon og Frankrike, fikk herredømmet over denne flåten.

Skjærtorsdag, 2. april 1801, slo engelskmennene til. En stor flåtestyrke under kommando av admiral Hyde Parker sto ned gjennom Øresund. Nestkommanderende var Horatio Nelson, helten som hadde knust den franske flåten ved Abukir, en mann som i suveren selvbevissthet, lett kunne fatte

sine egne beslutninger, uten å spørre sjefen først.

Selv om England hadde brukt en truende tone i lang tid, kom angrepet overraskende på Danmark. Fra Kronborg festning i Helsingør, som normalt skulle beherske sundet, som her er på det smaleste, ble det løsnet bare noen få skudd. Noen har hevdet at man på festningen trodde at engelskmennene var på vei lenger inn i Østersjøen, kanskje til Russland eller Preussen, ikke til København.[3] Den engelske eskadren holdt seg tett oppunder svenskekysten under den videre seilasen. Det ble det ikke løsnet et eneste skudd fra den siden, til tross for at det var Sverige som sammen med Danmark skulle sperre den engelske flåten ute fra Østersjøen. Inne på land sto kong Gustav Adolf og vred sine hender i sin maktesløshet. Den svenske flåten hadde løpt ut fra Karlskrona, men var for svak til å kunne sette seg til motverge.[4]

Den dansk-norske marineflåten var bare delvis rigget opp etter vinteren, og den kunne heller ikke bemannes på normalt vis da en stor del av de regulære mannskapene, blant dem mange nordmenn, ennå ikke hadde vendt tilbake. Likevel kjempet både skipsmannskapene og de faste kanonstillingene i innløpet til Københavns indre havn heroisk i de 5-6 timene slaget stod på. Det var mer enn 1000 drepte og sårede på dansk-norsk side og kanskje dobbelt så mange på engelsk. Likevel var det engelskmennene som trakk det lengste strået, delvis på grunn av den større ildkraft i deres 1192 kanoner mot forsvarernes 630, men like mye på grunn av admiral Nelsons evner som forhandler og bløffmaker, og den behendighet han viste under sine overlegninger med kronprinsregenten Frederik (som fra 1808 var kong Frederik d. 6.) etter slaget.[5] En for Danmark-Norge lite ærerik våpenstillstand kom straks i stand. Nøytralitetsforbundet med Sverige og Russland måtte oppgis. Dansk-norske skip skulle nå kunne kontrolleres av engelskmennene, og engelske skip skulle kunne bruke og kunne kjøpe forsyninger i dansk-norske havner. Til gjengjeld ble alle dansk-norske krigsfanger frigitt, men under betingelse av at de igjen meldte seg til fangenskap hvis krigen igjen skulle bryte ut.

Etter slaget gjorde den engelske flåtestyrken en sving inn i Østersjøen og viste seg frem foran svenskenes flåtehavn i Karlskrona som en advarende gest. Sverige måtte gå inn på de samme betingelser som Danmark. Overfor Russland, det sterkeste leddet i Nøytralitetsforbundet, viste det seg at slike trusler var helt unødvendig. Der var tsar Paul I nettopp blitt myrdet, og hans sønn, den nye tsar, Alexander I, viste seg snart å bli mer og mer engelskvennlig, inntil han i 1805 sluttet forbund med England mot Napoleon og Frankrike.

Slaget på Københavns red kom som et resultat av en engelsk feiltolkning. Man hadde trodd at Napoleon var på vei til å

lokke Danmark-Norge inn på fransk side i konflikten og gjennom det få hånd om den dansk-norske flåten, mens det i virkeligheten var slik at Danmark-Norge hadde vært på gli over mot engelsk side. Nå førte det engelske overfallet i stedet til at Danmark-Norge mer og mer nærmet seg den franske siden i konflikten.

Nyheten om slaget på Københavns red nådde Bergen den 16. april, men her hadde man lenge sett i øynene at en krig med England kunne være nær forestående. Mange forholdsregler var allerede tatt, og flere skulle det bli.

Således skulle huseierne kontrollere at kar av alle slag, tønner, baljer, bøtter og spann, var tette og alltid fylt med vann, klar til å brukes i slukkingen hvis engelskmennene skulle prøve å sette ild på byen. De skulle settes ut på gatene foran husene, "dog saaledes at Passagen ej for meget spærres". På loftene, især på pakkbodene skulle alltid være vakt med fylte vannbøtter og "en eller to lange Stænger med omviklede Klude på Enderne, ligesom Svabberter, for dermed at slukke den Antændelse som af en gloende Kugle eller Bombe kunde fremkaldes, inden Ilden tager Overhaand og inden Hjælp af Sprøjte kan ankomme. …. Store Knibetænger, Ildtænger og deslige, for dem som maatte være Ejere af deslige Ting, til at udtage en gloende Kugle med, hvor denne maatte blive siddende fast i Træværket, skulde man også anprise at have i Beredskab". Kjøpmann og reder Jens Gran måtte rive loftsetasjene av sine pakkhus for at de ikke skulle stå i veien for ildgivning fra kanon-stillingene på Nordnes ("Nordnæs retrenchement") mot fiendtlige skip på Byfjorden. Tvers over Vågen, fra Bergenhus til Nordnes ble en kjetting spent ut for å hindre fiendtlig inn-seiling. Borgervepningen ble rustet opp, endog med artilleri. Endel av kanonene var riktignok gamle og nærmest ubrukelige, men ble likevel stillet opp "for at figurere". Og sjefen for det borgerlige artilleri, auditør[6] Bentzon, skrev i sin forsvarsbegeistring en egen intruksjonsbok kalt "Al-mindelige Iagttagelser ved Batteri-kanoners Betjening». Så kunne man slå opp i boken hvis det i kampens hete kom noe man var i tvil om. Kom bare ikke her å si at bergenserne ikke ville forsvare sin by.

Hadde Nordahl Brun profetiske evner?

Tanken på krig var ikke blitt mindre da stiftsprosten til Korskirken, den allerede navnkundige Johan Nordahl Brun, hadde gått på prekestolen på selvsamme skjærtorsdag da kampen fant sted, og uten å vite at slaget på Københavns red begynte nesten i samme øyeblikk, hadde holdt en av sine politiske branntaler med bønn både for den åndelig formørkede konge, Christian den 7. og for sønnen, kronprinsregenten, den senere Frederik den 6. Uten tvil hadde Nordahl Brun og hans nære nabo og lege, regiments-kirurgen Wilhelm Schwindt, drøftet situasjonen når de etter dagens sykebesøk og jordfestelser møttes i gaten om kvelden for å utføre den plikt

som de var pålagt som huseiere, å sikre seg at alle kjørel, plassert utfor husene, tønner, baljer, bøtter og spann, var tette og fylt til randen, og at alt var forberedt til et ordentlig forsvar av byen, i et påkommende tilfelle. Det er ingen grunn til å tro at Nordahl Brun var den av de to som var minst krigersk.

Da etterretningene fra København nådde Bergen 14 dager senere, var det noen som mente at prosten hadde profetiske evner, og den prekenen han hadde holdt på skjærtorsdag, ble trykt og solgt for 4 skilling stykket av klokkeren i Korskirken.

Krigstilstanden etter slaget på reden ble ikke av lang varighet. Allerede samme dag oppnådde man enighet om våpenstilstand, og den 9. april 1801 ble en mere varig våpenhvile undertegnet. Den krigerske konflikt med våpen i hånd tok således hurtig slutt i denne omgang, men den spente politiske situasjon fortsatte. England forlangte fortsatt å få kontrollere alle dansknorske skip, og disse var i stadig fare for å bli oppbrakt til engelsk havn og beslaglagt, mens mannskapene ble "satt i prisonen".

"Som brugelig er imellem civiliserede Nationer"

Det tok dog en viss tid før alle styrker på land og hav kunne bli underrettet om våpenstillstanden. Således ble de første krigsfanger brakt inn til Bergen så sent som den 26. april. Det var to offiserer og 11 menige marinegaster.[7] De hadde hørt til mannskapet på en engelsk fregatt som hadde kapret en dansk Ostindiefarer, og var blitt satt ombord i denne som prisemannskap for å føre den til England. Men da fregatten var vel ute av syne, på jakt etter et nytt bytte, hadde ostindienfarerens mannskap igjen tatt kontroll over skipet og seilt det inn til Stavanger. Herfra ble fangene brakt videre til Bergen, hvor de fikk opphold i fangekvarteret på festningen. De to offiserene som var tatt til fange, var marineløytnant George Gray og månedsløytnant Alexander Davieson.[8]

Kommandanten på festningen, generalmajor Paul de Moth, skrev straks innberetning om denne episoden til Det Kongelige norske General- og Kommissariatskollegium og benyttet samtidig anledningen til å skissere de retningslinjer som han mente burde gjelde for behandlingen av disse og av fremtidige krigsfanger: "Da det iøvrigt paaligger mig qva Commandant at paase, at disse folk blive upaaklagelig forpleiet, som brugelig er imellem civilicerede Nationer, og saaledes som vi ønske, at vore Folk maatte behandles, naar de skulle raade i engelsk Fangenskab, saa har jeg seet mig nødsaget til at betinge begge Officerer Kost etc. for 4 Rdl. ugentlig pr. Pers. og for hver af de gemene 2 Rdl. Ugentlig. Snart etterpå mottok generalen bekreftelse fra utenriksministeren Christian Bernstorff i København på at han delte disse synspunkter.

Gjennom denne uttalelsen tilkjennegir både general de Moth og utenriksministeren at de kjente og hadde sluttet

seg til de tanker som, nederlenderen Hugo Grotius, hadde lansert nesten 200 år tidligere. 9 Han blir da også regnet som selve grunnleggeren av folkeretten.

At offiserene skulle ha forpleining til en dobbelt så høy kostnad som en menig soldat, var fremdeles en selvfølge, selv om den franske revolusjon i noen grad hadde jevnet ut forskjellene mellom de øverste og de laveste trinn på samfunnsstigen, kong Salomon og Jørgen Hattemaker. Det er ligger nær å vurdere de beløp generalen hadde "betinget" til forpleining av fangene i forhold til lønnen og levemåten for vanlige mennesker i Bergen, arbeidsfolk og håndverksvenner.

Festningens utgifter på 4 Rd per uke til hver av offiserene, ville på årsbasis (52 uker), svare til en kostnad på 208 Rd. Vi må regne med at dette beløpet både skulle dekke kostholdet og andre daglige fornødenheter, et stykke såpe i ny og ne, tran til den enkle oljelampen, tobakk og kanskje et og annet stearinlys. Litt fornyelse av bekledningen (munderingen), noen par nye strømper og kanskje et par støvler måtte også regnes med. Vaktholdet kostet også noe. Underbringelsen - fangekvarteret kan generalen derimot ikke ha regnet inn i den daglige forpleining. Det var jo der i alle fall, som en del av festningen. Men oppvarmingen har han nok regnet med til utgiftene. Veden måtte kjøpes langveis fra, i Sogn og Hardanger, og ble derved en betydelig utgiftspost.

Sammenlignet med lønnen til en høyere offiser var en forpleining på 208 Rd. per år ikke meget å tale om. Da generalmajor de Moth selv søkte avskjed året etter (1802) "paa Grund af Alder og Svækkelse", fikk han en pensjon på 1000 Rd i året til seg og konen, altså langt på vei fem ganger så mye som det kostet å forpleie en offisersfange. Hans nestkommanderende, oberst Niels Thodal, som også gikk av kort tid senere, fikk 420 Rd årlig. Dette var dog for begges vedkommende meget høye beløp, et lønnsnivå som bare høyere offiserer og andre høyere embetsmenn kunne gjøre seg håp om.

Vanlig lønn for en arbeidsmann eller en håndverkersvenn var i størrelsesorden 65-70 Rd. per år til underhold for en hel familie, aldri så høy som de 104 Rd per år som general de Moth hadde bestemt til forpleining for hver av de "gemene" (menige) krigsfangene. Sett mot denne bakgrunn synes den forpleining de to engelske offiserene fikk i 1801 meget sjenerøs, for ikke å si overdådig, mens de menige fangenes mer beskjedne forpleining likevel var så rundelig at menigmann utenfor murene godt kunne misunne dem.

Mai 1803. England i krig med Frankrike

Napoleon sto ved disse tider nær høyden av sin makt. Han var blitt valgt til konsul på livstid, og året etter hentet han paven til Paris og lot seg krone til Frankrikes keiser. Men tilbakeslagene var også begynt å vise seg. Det største og avgjørende tegn kom høsten 1805, da lord Nelson uskadeliggjorde den

fransk-spanske flåten i slaget ved Trafalgar, i nærheten av Gibraltar. Nelson selv mistet livet i den affæren, men Napoleon måtte innse at han aldri ville klare å bygge opp en krigsflåte som var sterk nok til å ta herredømmet i Den engelske kanal. Da han endelig innså dette, drog han i stedet syd- og østover hvor Englands forbundsfeller, Østerrike, Preussen og Russland ble ydmyket i flere gloriøse slag de følgende 2-3 år [ved Ulm (1803), Austerlitz (1805) og Friedland (1806)].

Napoleon utstedte en fastlands-deklarasjon (fastlandssperring, kontinentalsperring) som bestemte at all handel og brevveksling med De britiske øyer var forbudt. Engelske skip og engelske varer skulle nektes adgang til alle havner på det europeiske fastland. England skulle ikke få selge noen av sine egne varer, og heller ikke få kjøpe noe av det de trengte, først og fremst brødkorn fra de russiske og de prøysiske Østersjøhavnene. Alle engelske borgere skulle arresteres, og all engelsk eiendom beslaglegges, ikke bare i Frankrike, men også i land som sto under fransk herredømme eller var alliert med Napoleon. Etter slaget på Københavns red, regnet England også Danmark-Norge til disse, til tross for at de også etter 1801, sammen med Sverige og Russland, fremdeles kalte seg nøytrale i konflikten mellom Napoleons Frankrike og hans motstandere, med England i spissen. De hevdet havenes frihet, og drev utstrakt handel både med nøytrale og med krigførende land, også med varer som av engelskmennene ble betraktet som kontrabande. Særlig opphisselse vakte det i England da ryktet fortalte at et engelsk skip som var kapret av franskmenn, var ført inn til Bergen og solgt her på auksjon.

Napoleons utelukkelse av alt engelsk fra fastlandet, ble av engelskmennene besvart med et forbud mot all skipsfart, både til og fra franske havner og til og fra havner i land som var alliert med Frankrike, herunder Danmark-Norge.

Den dansk-norske krigsflåten hadde fortsatt å være en særlig torn i øyet for England. Nå var den igjen på sjøen. Der den lå plassert, ved innseilingen til Østersjøen, var den et farlig våpen hvis den kom under Napoleons herredømme. Og med en stor hær av spanske tropper i Napoleons tjeneste liggende ved den danske sydgrensen, var han ikke langt unna.

August 1807: England for annen gang mot Danmark-Norge

Men nå hadde slaget langt større kraft enn i 1801. Først ble det satt i land 20-30000 soldater like syd for Helsingør. I løpet av de følgende uker ble hele Sjælland besatt og København. omringet. Da den dansk-norske regjeringen, ledet av kronprins Frederik, fremdeles nektet å overgi flåten til engelskmennene, fulgte neste trinn i angrepet, en nådeløs beskytning av København med bomber og brennende raketter, både fra landsiden og fra den engelske flåtestyrken utenfor havnen. 1600 sivile ble drept og 1000 såret. 300 hus ble helt ødelagt og 1600

alvorlig skadet.[10] Det ligger nær å betrakte beskytningen av København (i 1807) som det første eksempel i nyere tid på at terrorbombing av sivilbefolkningen blir brukt, for å tvinge landets regjering til å overgi seg.

Følgene av dette bombardementet kan komme til syne helt opp til vår egen tid: Under arbeidet med materialet til denne artikkelen, ringte en mann som var blitt kjent med min interesse for denne perioden av dansk-norsk historie, og spurte om jeg under granskingen av gamle dokumenter, hadde støtt på navnene til hans fjerne slektninger. De var to navngitte brødre omkring 20 år gamle av velholden familie, fra en by på Vestlandskysten. De hadde våren 1807 reist til København for å studere ved universitetet. Familien hadde fått vite at de var kommet vel frem, men siden hadde de vært umulig å oppspore. Konkrete opplysninger kunne jeg ikke gi, men sannsynligheten taler for at årsaken til forsvinningen var at de to brødre hadde falt under forsvaret av København mot engelskmennene.

Danmark-Norge måtte kapitulere, og den 20. oktober 1807 måtte københavnerne se at engelskmennene førte hele den dansk-norske krigsflåten til England som krigsbytte. herunder 17 linjeskip, 16 fregatter, og like mange korvetter og mindre skip, foruten 26 kanonbåter. Alt tok de med seg fra arsenalene på Holmen, kart og kompass, verktøy og våpen. Der var intet igjen til å føre krig med.

1808 mars-april. I krig med Sverige.

Etter det engelske overfallet, hadde ikke Danmark-Norge noe annet valg enn å slutte seg til Napoleon og hans fastlandssperring, og å gå med i krigen på fransk side. Napoleon garanterte Danmark-Norges grenser, men kong Christian d. 7. måtte som gjenytelse skrive under en krigserklæring mot Sverige, i et forsøk på å tvinge Sverige til å slutte seg til Napoleon og fastlandssperringen. Denne underskriften ble en av Christian d . 7.'s siste embetshandlinger før han døde. Få dager senere, den 13. mars 1808, ble sønnen, den 40-årige Frederik, utropt til konge, og det ble han som måtte kunngjøre at Norge nå var kommet i krig også med Sverige. Sveriges kong Gustav d. IV Adolf som nærmest næret hat til oppkomlingen Napoleon, valgte å bli stående på engelsk side, men krigen gikk ikke så godt. På samme tid som engelskmennene bombarderte København (september 1807), ble en svensk hærstyrke som sto utenfor Lübeck, tatt til fange av den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte. Denne viste dog et uvanlig storsinn og forståelse, idet han tillot alle hæravdelingene med fullt utstyr, å bli reddet over Østersjøen til Sverige. Således ble krigsfanger for første gang i denne krigen, tatt i bruk som gisler og pant i kjøpslåingen mellom de to stridende parter. Det var en praksis som gav Bernadotte stor goodwill i Sverige, god å ta med til senere bruk, og som også bare noen måneder senere, kom til

nytte under krigen i Norge. Der var det også mange fanger.

Frederik var det barnet Christian d. 7. hadde fått med sin dronning, Caroline Mathilde, før hun falt i armene til hofflegen, statsminister Struensee, som bøtte med livet for dette feiltrinnet. Frederik hadde på grunn av farens sløvsinn, styrt Danmark-Norge som kronprinsregent helt fra tenårene. Nå ble han endelig ordentlig konge under navnet Frederik d. 6.

"Majestæten har fundet sig bevæget til at erklære Kongen af Sverige Krig"

Det var dette oppropet fra kommandanten på Bergenhus festning som omkring den 1. april 1808, fortalte bergenserne at landet nå var i krig, ikke bare med England, men også med Sverige. All svensk eiendom skulle beslaglegges, og alle som var svenske statsborgere, skulle behandles som krigsfanger og interneres på festningen. Det var de samme forholdsregler som allerede året før (1807) var gjort gjeldende for engelske statsborgere

Kronprinsregenten Frederik var blitt 40 år. I snart 30 år hadde han styrt Danmark-Norge for sin sinnsforvirrede far. Nå ble han endelig ordentlig konge, under navnet Frederik d. 6. Han planla en dansk-fransk invasjon i Skåne fra Danmark (Sjælland), men så fikk Napoleon bruk for sine tropper annet sted, og svenskene kom planen i forkjøpet ved å invadere Norge flere steder fra Svinesund og nordover. til den sørlige delene av Østerdalen. De ville prøve å sikre seg Norge som en erstatning for Finland som nettopp var gått tapt til Russland.

Behandlingen av disse tilfangetatte sjøfolkene og sivilistene som ble internert i Bergen var tross all fiendskap upåklagelig, så langt det kan bedømmes, i samme ånd som angitt av general de Moth 6-7 år tidligere, "således som det sømmer sig mellem siviliserede Nationer".

At engelskmennene for det meste, gav sine fanger ordentlig behandling og matstell, vet vi fra de dansker og nordmenn som tilbrakte kortere eller lengre tid som fanger i Storbritannia ("i prisonen"). Således forteller kjøpmann N. Dons fra Hamnvik om sin "Bergensreise i 1813 og -14 og hans Fangenskab i sidstnævnte Aar" , at de fikk "ret god kost". For Danmark var tapet av flåten og ødeleggelsen av København en katastrofe. For Norge skulle det snart bli like galt, kanskje verre.

Engelske krigsskip la seg langs hele kysten fra Nordkapp til svenskegrensen og blokkerte derved alle havner av betydning. Det var ikke bare større skip til eller fra utenlandske havner engelskmennene la seg etter. De kapret også mindre båter og skip i lokal trafikk mellom bygder og landsdeler, og gjorde strandhugg på gårder og bebyggelser for å skaffe seg fersk proviant.

Når det var forbundet med risiko å ferdes over små innenlandske havstrekninger, måtte det nødvendigvis føre til at all innenlandsk handel og

virksomhet ble vanskeliggjort og redusert.

Utenlandshandelen ble dog snart det største problemet. Norge kunne ikke brødfø seg med egne produkter, men hadde i alle år måttet kjøpe sitt matkorn fra Danmark, Frankrike-Nederland, og fra Østersjøhavnene. Og pengene til å betale med fikk man ved eksporten av tømmer, kopper og jern, og ikke minst fra salg av fiskevarer som rogn spekesild, tørrfisk og klippfisk. Derved ble også salt fra Portugal, Spania og Frankrike en viktig importvare. Uten salt, ingen spekesild og klippfisk til å betale brødet med. Det spanske havsaltet ble regnet som det beste, men var også dyrest og vanskeligst å bringe hjem under den engelske blokaden.

Staten hadde opprettet et betydelig lager av korn, mest rug og havre, på Bergenhus Festning, for å sikre forsyningen av brød både til det militære mannskapet og som nødforsyning for den delen av byens befolkning som vanskelig kunne betale de høye brødprisene.

Brødprisen var i disse krigsårene en god målestokk for levemåten både for vanlige folk og for det militære mannskap. Til bruk for soldatene og fangene på festningen satte garnisonen brødbaksten ut på anbud mellom byens bakermestere, og leverte selv brødkornet til en avtalt pris fra statens eget lager på festningen. I begynnelsen var det ren rug, men snart ble det nødvendig med en viss tilblanding av bygg eller havre. Det ble regnet med at hver tønne korn a 162 liter skulle gi 120 stk brød a 1 kg. Det gikk altså med 1,35 liter korn til hvert kg brød.

Da rendyrket gjær ennå ikke var blitt vanlig handelsvare, ble all gjærbakst den gang gjort med surdeig, hvilket gir et noe fuktigere og tyngre bakverk. For også å kunne nyttiggjøre seg bygg og havre til brødmat, de kornsortene som er lettest å dyrke i Norge, men som er mindre egnet til gjærbakst, brukte man den gang i langt større utstrekning enn i dag flatbrød, såkalt usyret brød, i det daglige kosthold.

Ved en prøvebaking med gjærdeig, foretatt av forfatteren, fantes at det gikk med 0,85 liter sammalt rug, per kg brød, mens det i 1801 gikk med 1,35 liter sammalt ("samfængt") rug til samme brødmengde. Det bekrefter at melet var dårligere (lettere) den gang, med forholdsvis mindre tungt kjernekorn og mere lett skall.

Ettersom engelskmennenes kontroll av hele den europeiske kysten ble mer og mer effektiv, fra den russiske grensen i nord til Gibraltar i sør, ble det vanskeligere å fornye kornlageret på festningen etterhvert som det ble brukt. For Norge var blokaden i Skagerak og Kattegatt det største problemet ettersom den avskar nesten all tilførsel av korn fra de tradisjonelle leverandører i Danmark og i Slesvig-Holsten. De engelske fregattene lå helt nede i Øresund og i beltene, slik at de tidvis stoppet ferdselen mellom de danske øyene Sjælland og Fyn og fastlandet Jylland. For å sikre seg at. ingen av kongefamilien skulle

bli snappet opp av engelske eller svenske kapere, hadde både den forvirrete kongen (Christian den 7.) og tronfølgeren (Frederik den 6.) tatt opphold i Holsten sammen med hæren, hvor den ventet på et engelsk-svensk angrep mot Jylland fra Nord-Tyskland.

Store anstrengelser ble gjort av regjeringen i København for å skaffe leveranser av brødkorn til Norge, Allerede senhøstes 1807 hadde man fått de første meldinger om truende hungersnød på steder uten mulighet for kornavl. Spekesild og potates, eller potedes som man sa noen steder, måtte oftere og oftere erstatte brødmaten i det daglige kosthold. Det var da heller ikke noen dårlig erstatning, hvis man bare kunne skaffe salt til å preservere den ferske silda når det var nok av den, og hvis man hadde poteter nok. Men potetene ble snart mangelvarer de også, ettersom dyrkningen ikke ennå var blitt årviss praksis alle steder. Denne høsten (1807) lyktes det, gjennom gesandten i St. Petersburg, å få Russland til å selge korn til Norge over Arkangelsk. Derfra skulle nordmennene selv hente det og fordele det til kornlagre som ble opprettet i byene langs kysten, i Hammerfest, Tromsø, Bodø og helt ned til Bergen. Slik skulle Norges forsyning med brødmel sikres gjennom innførsel fra Nordrussland via Nord-Norge. Men så frøs Kvitsjøen til tidlig dette året, og man måtte vente til våren 1808 med å få matkorn fra Russland.

Når Russland nå kunne tillate salg av korn til Danmark-Norge, skyldtes det at tsar Alexander d. I ved freden i Tilsit, hadde blitt tvunget av Napoleon til å ta farvel med sine tidligere koalisjons-partnere, England og Prøysen, og i stedet hadde måttet slutte seg til Napoleon og Fastlandssperringen, i hvert fall inntil videre.

Den provisoriske regjeringskommisjon. Litt mere selvstyre.

Aldri så galt at det ikke er godt for noe: Den usikre forbindelsen mellom Norge og hovedstaden, København, førte til at kongen i 1807 ble nødt til å slakke litt på den tette sentrale kontrollen av all offentlig virksomhet, som hadde vært fast praksis, helt ute i landets fjerneste provinser.

Det ble opprettet en Provisorisk Regjeringskommisjon i Christiania som inntil videre fikk ta på seg det meste av enevoldskongens norske funksjoner. Kommisjonen opprettet i sin tur kollegier og underavdelinger som skulle ta seg av enkelte fagområder, således Sundhedskollegiet som ble øverste instans i alle forhold vedrørende helsevesenet. Det lot således trykke "Anvisninger for Almuen" om forskjellige helsemessige problemer. betydning. Således en artikkel "Vedrørende den, efter en varm sommer, grasserende blodgang [blodig diarré] i Aggershuus Stift.[11] "Den strengeste Reenlighed bør iagttages", heter det. "Endnu sikrere er det at koge Vandet". Drikkevannets betydning som smittebærer ved akutte tarmlidelser, var således kjent og forstått lenge før de sykdomsfremkallende amøber og

bakterier ble oppdaget trekvart århundre senere. Jfr. Svartediks-epidemien 2004 i Bergen.

Størst betydning fikk disse provisoriske styringsgruppene noen år senere, da de ble utgangspunktene for det statlige administrasjonsapparat som det ble nødvendig å opprette, da Norge i 1814 skilte lag med Danmark og forente seg med Sverige som en selvstendig stat. På noen områder fikk den engelske blokaden en positiv virkning også på privat handel og virksomhet, i hvert fall for en tid, ved at produksjon som tidligere hadde foregått i København, nå kunne flyttes til Bergen. Således da Bergenhus trengte nye marsjstøvler til innrykkende soldater på vei til fronten langs svenskegrensen. Da fikk Bergens skomakere arbeid for lang tid med å sy noen tusen par støvler av hærens modell. Noen verksteder ble nesten som små fabrikker, med flere mann i gang med tilskjæring og nåtling, en annen gruppe i sving med plugging av såler, mens en tredje gruppe sto for finpuss og ferdiggjøring. Og da det ved den pålagte vareopptelling hos byens kjøpmenn, kom for dagen betydelige lagre av lerret, noe til og med av lin, fikk byens fattige koner arbeid med å sy dette opp til gode soldatskjorter.

Størst virksomhet ble dog skapt ved byggingen av forskjellige former for kanonbåter. Når englenderne hadde røvet med seg eller ødelagt hele flåten av større krigsskip, var det ikke annet å gjøre enn å bygge et større antall små skip som kunne sjøsettes både her og der langs kysten. Det skjedde både i Danmark og Norge. I Bergen og distriktene omkring, ble det i året 1808 sjøsatt 8 kanonjoller som hver var bestykket med en 24 punds kanon, foruten håndvåpen til mannskapet på omkring 20 mann, samt to av de betydelig større kanonsjalupper som hver hadde en besetning på 40 mann og en bestykning på to 24-pundige kanoner. Noen ble finansiert av staten, andre ved innsamlinger, og i enkelte tilfeller var de mer eller mindre frivillige "patriotiske Bidrag" fra enkeltpersoner eller -familier, oftest kjøpmenn, som hadde noe mer å rutte med enn til det daglige brød. Fremdriften var med årer. Både i de trange farvannene langs norskekysten og i de danske belter og sund hadde de med sin gode manøvrerbarhet, store fordeler i forhold til store, tungt manøvrerbare krigsskip under seil. Det var nettopp en slik roflotilje på 5 kanonbåter og sjalupper som stanset den engelske fregatten Tartar utenfor Alvøen den 16. mai 1808 og hindret den i å gå inn på Vågen for å sette Bergen i brann. Av og til gikk det nok litt for fort med byggingen av denne sorten krigsskip. Noen uker før affæren med Tartar kom det således en kanonjolle fra Kristiansand for utrusting i Bergen med en 24 pundig kanon. Men under prøveskytingen begynte den å lekke så sterkt at man snarest måtte sette den på land for utbedring.

Høsten 1808

Fra hovedkvarteret gav Christian August beskjed om at alle engelske

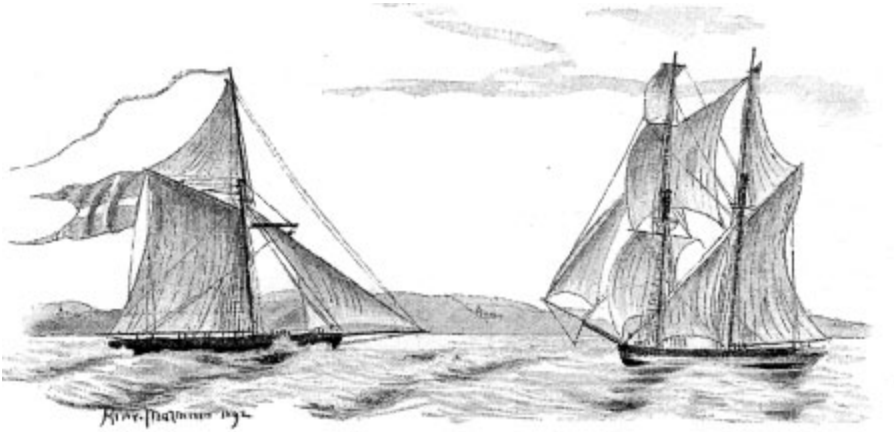

Kaperen "Den Flinke", av Trondheim, kaptein Kaald, tar en engelsk skonnert.

fanger skulle flyttes østover og svenske vestover 26. september 1808 skrev Chr. Aug. brev til kommandanten i Bergen med melding om at regjeringskommisjonen hadde bestemt at 300-400 svenske krigsfanger skulle flyttes til Bergen. Senere skulle tallet økes til 6-700. Brevet ble mottatt den 5. oktober.

Bergen ble etterhvert et nordlig senter for den dansk- norske kapertrafikken rettet mot engelsk skipsfart. Kaperne var privat utrustede små krigsskip, som hadde fått tillatelse til å angripe og oppbringe fiendtlige handelsfartøyer. Til Bergen kom kapere utrustet fra Trondheim i nord til Kristiansand i sør for å supplere proviant og utstyr og for å få sitt eventuelle bytte vurdert av prisedomstolen, før skip og last eventuelt kunne selges på offentlig auksjon. Franske kapere som opererte i Skagerak og Nordsjøen for å fange opp engelske fartøyer på vei mot Østersjøen, kom også inn tilBergen som for dem var den nordligste havn tilhørende en stat som var alliert med Frankrike. Mannskap fra de prisetatte fartøyer både engelske, og nå også svenske, ble satt i land og satt som fanger på Bergenhus. Noen dager etter at fregatten Tartar ble jaget ut fra bergenske farvann, kom kaperskipet "Den kjække" av Trondheim inn med sluppen "Eliza" av Lervick med 3 manns besetning, deretter med barken "Choise" av Yarmouth med like mange, og til slutt kaperkaptein Jensen Holm fra Kristiansand med 11 fanger ombord på skipet "Compact" av Liverpool.

Slik oppsto det på Bergenhus en liten fangeleir med en blanding av engelske og svenske fanger. Av regjeringen var de utropt som krigsfanger, men for manges vedkommende var de ikke annet enn fredelige sjøfolk som bare var så uheldige at deres pass ikke var fra Danmark-Norge. Det ble snart

trangt om plassen, og fangene tæret på de knappe ressurser av mat og klær som både sivilbefolkningen og soldatene på svenskegrensen hadde så god bruk for. Ved inspeksjon av nyinnkomne soldater fant hans Høyvelbårenhet, prins Christian August, at de var så dårlig utrustet med klær at han fra sitt hovedkvarter [i Østfold] skrev til regjeringskommisjonen og ba om hjelp. Det førte til landsomfattende innsamlinger, hvor befolkningen viste en nesten ubegrenset offervillighet.

Dessuten utgjorde fangene en sikkerhetsrisiko. Det ville ikke være ulikt engelskmennene hvis de en dag kom rett inn på Vågen med en flåtestyrke, og med en blanding av resolutt sjømannskap og fighting spirit frigjorde fangene og rundet det hele av ved å sette fyr på byen. Da kaperfartøyet Tordenskjold som var utrustet av bergenske kjøpmenn og sjøfolk, kapret og bragte inn et par mindre svenske skip, før det selv ble fanget av engelskmennene, ble det så trangt på Bergenhus, at et skip oppankret på Vågen, måtte taes i bruk som losjiskip for engelske og svenske fanger. Det var en fremgangsmåte som bruktes meget i England, men som snart viste seg ubrukelig under våre klimatiske forhold når vinteren nærmet seg.

For garnisonen i Bergen var det derfor en stor lettelse da det i september 1808 kom ordre fra Generalkommandoen Søndenfjelds om at alle engelske fanger skulle flyttes østover til Kongsberg. Da ordren kom, var det ikke mer enn 52 engelske fanger i Bergen. I denne forsamlingen viste det seg også å være "et krigsfangent Fruentimmer". Sant å si, var ikke den dansk-norske kapervirksomheten alltid så vellykket. Britiske krigsskip behersket alle hav, både norskekysten, Skagerak og Kattegat. I belter og sund mellom de danske øyer og fastlandet gikk det så vidt at engelske krigsskip seilte inn og ut med store konvojer av handelsskip til og fra havner lenger inn i Østersjøen.

Turen østover med de engelske fangene gikk først til Lærdal med båt, men derfra måtte de ta beina fatt over fjellet til Christiania, Her tok Akershus festning på seg å bringe dem videre til Kongsberg, Fangenes oppakninger og pakkenelliker ble sendt rundt kysten med en jakt hvor også det omtalte kvinnemennesket fikk være med. Transport av fanger over en så lang strekning var både kostbar og besværlig. Således krevde turen over fjellet en eskorte som var like stor som tallet på fanger, 6 offiserer, 4 underoffiserer og 42 menige fulgte fangene. Både fanger og vaktmannskap skulle ha losjement hver natt og forpleining på turen over fjellet, både frem og tilbake. Soldatene kunne man dog rett etter turen østover, sende direkte til sine militæravdelinger som allerede var i kamp med svenskene ved Fredrikstad og på strekningen mellom Elverum og Hamar.

1808 "Augustenborgeren var sjef"

Det var prins Christian August av Augustenborg som nå også var

Christian August av Augustenborg (1768-1810)

stattholder i Norge, som hadde fått kommandoen over den norske hær ved svenskegrensen. Han var kommet til Norge allerede i 1803 som kommandant på Frederiksten Festning og kommanderende general for Akershus og Kristiansands Stift [bispedømmer], dvs hele østover den østlige og sørlige del av Sør-Norge, mens Vest-Norge hadde sin egen militærkommando under general Hesselberg og senere under general Hoff på Bergenhus Festning.

Christian August kom til Norge fra stillingen som kommandant i Fredericia, byen på østkysten av Jylland, der det nå går bro over Lillebælt til Fyn og videre over Storebælt til Sjælland. Slekten Augustenborg, var sprunget ut som en sidegren til den danske kongeslekten. Augustenborgernes overhode var på denne tiden Christian Augusts eldre bror, hertug Friederich Christian, som i sin tur var underlagt kongen i København. Christian August var således ikke en kongelig, men en hertuglig prins.

Christian August hadde aldri god helse. Det ble sagt at han hadde slitt ondt, under mangel på selv det nødvendigste da han tidligere gjorde tjeneste i den østerrikske hæren og deltok i flere slag mot Napoleon. Så ble han syk av kopper og ble kopparret. "Det skjemmet hans allerede fra før mere mandige enn smukke utseende", sier Øverland i sin norgeshistorie.[12] Han synes ikke å ha hatt større kvinnetekke, men det er også blitt hevdet at hans interesser i så måte gikk i en annen retning. Under tjenesten i Fredericia skal han ha hatt et sykdomstilfelle som satte spor etter seg resten av livet: Under en jakttur hadde han kastet seg ned, varm og tørst som han var, og drakk av et oppkomme, og falt straks i avmakt [coma]. Han kom seg snart på beina igjen, men var senere plaget av "sterk Sugen og Tryk for Brystet", hvilket ikke ble bedre av hans umåteholdenhet i bruk av tobakk. Det ligger nær å tolke dette som anfall av hjertekrampe (angina pectoris).

Allerede som yngre offiser hadde Christian August vunnet stor popularitet blant soldatene på grunn av sin folkelige og likefremme væremåte. Nå fikk han vist at han også hadde evne

til å organisere større hæravdelinger i strid. De svenske forhåpninger om en hurtig nedkjemping av de norske styrker og deretter fri marsj mot Christiania ble gjort til skamme allerede den 19. april 1808 i trefningen ved Toverud.[13] En svensk styrke på vei mot Blaker skanse ble stanset, og 120 mann ble tatt til fange sammen med sjefen, oberstløytnant Mörner.

Bare en uke senere, den 25. april, kom den store trefningen ved Trangen.[14] Det var der den legendariske kaptein Drejer sto på en furustubbe og ildnet opp sitt mannskap inntil han selv falt for en fiendtlig kule. Oberst Staffeldts brigade gikk seierrik ut av kampen mot en større svensk styrke, og tok 400 mann til fange, deriblant sjefen, oberst Gahn. Endelig må vi i denne forbindelse nevne slaget ved Prestebakke (Idd i Østfold). Her tok kaptein Arild Huitfeldt den 10. juni 360 fanger i en knipetangsmanøver, blant disse også den svenske sjefen, oberstløytnant Knorring.[15] Etter bare noen måneders krig hadde styrkene på grensen tatt i hvert fall 880 svenske krigsfanger, samtidig som Sverige ikke hadde nådd sitt primære krigsmål, å innta Christiania.

Fra et militært synspunkt var dette et strålende resultat så langt. Det fortelles da også at de nordmenn som var utskrevet til tjeneste i kongens garde i København, opptrådte på Amalienborg slottsplass med hallingkast for den jublende folkemengde.[16] Der kunne man i jubelbruset glemme for en tid den prekære forsyningssituasjon Norge var kommet i, etter at landet var blitt avskåret fra Danmark og Slesvig-Holsten hvor det hadde sine viktigste leverandører av nesten alle livets fornødenheter.

Soldatene ved fronten manglet både mat, klær og våpen. Kruttverkene rundt omkring, bl. a. det på Alvøen utenfor Bergen, hadde ikke nødvendig salpeter til kruttproduksjonen, og fra prestene begynte det å komme meldinger om matmangel og hungersnød. I Bergen var det 1040 barn av de ubemidlede klasser som en gang om uken fikk spise et måltid mat hos en av de familier i byen som hadde åpnet sine hjem for denne ordning. Etter ordre fra regjeringskommisjonen måtte sognerådene ved sognepresten avgi rapport om matsituasjonen i de forskjellige distrikter. Variasjonene var store. Noen steder klarte man seg såvidt uten mel fordi der var "en velsignelse av sild og fisk". Fra jordbruksbygdene Granvin, Eidfjord og Ulvik meldte presten A. U. Jersin at tilstanden var ganske god, men det fantes dog atskillige plassmenn som "lever af Fjeldmos og Almebark, som de tilbereder til Brød». Vi har vanskelig for å forestille oss det, men faktum er at spredte tilfelle av sultedød forekom over hele landet.

Endelig kom det denne høsten (1808) en del skip både til Tromsø, Bodø og Bergen med korn og erter fra Arkhangelsk, noe kjøpt på statens regning, men også noe privat importert av driftige forretningsmenn.

Kjøpmann og skipsreder Jens Gran i

Bergen var en av dem som var mest aktive med å skaffe mat til befolkningen. Man kan nesten si selvfølgelig. Han synes å ha hatt en finger med overalt. Vi hører om han første gang i 1801 da han rev taket av sine sjøhus på Nordnes for å gi kanonstillingene (Nordnes retrenchement) fritt skytefelt utover Vågen. Nå fikk han en god kornlast til landet. Og litt senere samme året, da stiftsamtmannen for Island som hadde søkt tilflukt i Kristiansand, meldte om hungersnød på Island, var det Gran som fikk utrustet et skip med proviant som kunne avverge den trengte situasjonen. Samme året fikk han bygd og utrustet et privat kaperskip kalt Odin.

Det var ofte slike mindre kapere som tok fanger når engelskmennene gjorde strandhugg langs kysten. Kaperen Odin ble dog ingen fulltreffer. Den gikk av stapelen, dro til sjøs og forsvant.[17] Men Jens Gran gav ikke opp. Henimot slutten av krigen mot England, i 1814, rustet han igjen ut et privat kaperskip, "Den flyvende Fisk". I 1823 hører vi igjen om han. Da var han ledsager og veiviser for de to unge legene Christen Heiberg og Christian Wisbech som senere ble foregangsmenn innenfor vårt nye norske helsevesen. Nesten selvfølgelig var det også han som en tidlig morgen i 1830, varslet om brann på Muralmenningen. Det ble til en bergensk storbrann hvor 119 hus gikk tapt. Først i 1875 avsluttet han sitt livsverk, da han under pseudonymet "En Bergenser" utgav sine erindringer fra et langt liv.[18]

Selv med importen av brødkorn fra Arkhangelsk var det likevel ikke nok til å dekke landets behov så lenge skipstrafikken til og fra Danmark var stengt av engelskmennene. Man måtte klare seg med det som kom fra Arkhangelsk sammen med det lille som kunne snikes inn fra Danmark gjennom den engelske blokaden, i tillegg til den innenlandske produksjonen, særlig på Østlandet. Men den siste var ikke engang stor nok til å dekke de lokale krav. Bergen måtte derfor avgi en del av kornet fra Arkhangelsk til Christiania.

1808. Et ernæringsfysiologiske forsøk

Københavns Universitet var fra opprettelsen (1479) Danmark-Norges eneste høyere læreanstalt, og dets medisinske fakultet den fremste autoritet i alle helsemessige spørsmål. I 1785 stiftet kongen Det kongelige Chirurgiske Akademi, og dette overtok de følgende år mer og mer av legeutdannelsen i Danmark-Norge.[19]

Da den engelske blokaden avskar Norges kontakt med autoritetene på begge disse institusjoner, måtte det norske Sundhedskollegium selv søke å løse de fleste problemer vedrørende medisinske og helsemessige spørsmål, både på det praktiske og det mer teoretiske plan. Til de praktiske oppgaver som skulle løses, hørte således rådgivning til befolkningen angående den mest tjenlige behandling ved forskjellige sykdommer, særlig i epidemitider.

Drøying av brødmelet for å skaffe befolkningen mer og bedre mat var i

høy grad et aktuelt problem, men på dette området hadde man ingen ferdige løsninger å støtte seg til. Undersøkelser, ja, vi kan godt si forskning, måtte til før man kunne gi gode råd til allmuen. I 1808 gav kollegiet ut en oppskrift som ble sterkt anbefalt, nemlig blanding av fisk i melet.[20]

Sundhetskollegiet hadde brakt i erfaring at man "paa de fleste steder i Island hvor man har ikkun lidet eller intet Kornmeel, men at man der spiser tør Fisk istedet for Brød til Kjød og fersk Fisk, og at Indbyggerne paa disse Steder ere sunde og stærke. Det samme finder Sted i nogle Egne af Norge, ja, endog paa nogle Steder i Jylland; men Almuen i Norge spiser for det Meste ikke Andet end Brød, Grød og Velling. At tilberede fisken saaledes at den kan nydes i en av disse former som Almuen er vant til, er derfor af megen Vigtighed".

Det kunne gjøres ved at kokt fisk, befridd for skinn og bein, ble knadd inn i brøddeigen. "Men ved Kogningen mister Fisken Noget af sine nærende Dele; og baade Skindet og Benene, der indeholder meget Nærende, gaae aldeles tabte".

For å prøve å rå bot på dette tap, gikk Hr Secretair Schandorff i 1808 inn i et samarbeid med Kjøbmand Egeberg for å gjøre forsøk med å lage mel av tørrfisk. Deres metode og de fortrinlige resultater er nå publisert i det herværende tidsskrift.[21] Således har vårt land fått sin første større ernæringsfysiologiske publikasjon allerede flere år før det ble mulig å opprette et eget norsk Universitet.

Her skal kun et forkortet utdrag av deres fremgangsmåte og resultater taes med: God tørrfisk hugges opp i stykker på størrelse med en halv håndflate. Deretter tørkes den ekstra i bakerovnen uten å bli svidd og bringes så over i en vanlig barkstampe hvor den knuses til størrelse som korn eller små erter. Til slutt males fisken på en vanlig Sammalings-Qværn Under tørring og formaling tapes ca 20% av vekten, hvilket representerer gjenværende vann i fisken. Men dette trekker den atter til seg under elting til deig. Dette mel kan beqvemt blandes med kornmel i hvilket forhold man vil. Således kunne 9 kg samfengt rug sammen med 3,5 kg tørrfiskmel og den behørige mengde surdeig, gi 15,5 kg "velsmagende og godt brød". Det måtte brukes noe mer surdeig for å få god heving på blandingsbrødet enn ved baking med rent rugmel. Blandingsmelet var velegnet også til flatbrød og kavringer (tvebakker).

Bedømt på bakgrunn av våre dagers kunnskaper, kan vi nok regne med at det melet som var iblandet fisk, helsemessig heller var bedre enn det tradisjonelle brødmelet. Det gav et tilskudd av fiskeproteiner og fiskefett med tilhørende vitaminer og mineraler. Men det krevde tilgang til god, fersk fisk, enten man brukte den direkte i brøddeigen, eller man foretrakk å gå veien om tørrfisk. Langs kysten var ikke det noe problem.

Merkelig nok hører vi aldri om at noen spiste blåskjell eller andre lett tilgjengelige skalldyr som det fantes så rikelig av langs hele den norske kysten. I Norge var muslinger gått av bruk som folkemat allerede i førhistorisk tid, og ble ikke innført på ny før etter siste krig (1939-45), da den jevne befolkning fikk nærmere kontakt med folk lenger sør i Europa.[22]

I verste fall ble brødmelet drøyd med mel laget av barken fra de forskjellige løvtrær. Der hvor det fantes alm, ble innerbarken fra dette treslaget regnet for å være best til dette bruk. Mange av de klynger av almetrær som fremdeles kan sees på gamle setervoller i det sørlige Norge, stammer fra denne og tidligere tider da alm ble plantet, til dels etter kongelig befaling, med tanke på å komme til nytte som folkemat ved påkommende kornmangel. Kvist og greiner av alm var en god forsterkning av vinterforet til sau og geit. Over det meste av landet måtte man dog klare seg med bjørk, ask, rogn og selje. Islandslav og reinlav kunne også brukes til å gi det nødvendige fyll i magesekken.

Sulteforing, dvs at kreaturene ikke fikk mer fór om vinteren enn at de akkurat overlevde inntil marken begynte å grønnes, var alminnelig utbredt, både da og seinere.

Den 3. november 1808. Svenske krigsfanger til Bergen

På denne bakgrunn av matmangel, til dels hungersnød, og problemer av alle slag, forstår man bedre den lettelse som bredte seg både i garnisonen og i den sivile befolkning da de engelske krigsfangene ble fraktet østover til Kongsberg. Så mye større ble skuffelsen bare noen uker senere, i begynnelsen av oktober 1808, da det kom ordre fra Christian August, kommandanten for det Søndenfjeldske, at et stort antall svenske fanger skulle flyttes fra Drammen-Skiensområdet til Bergen. Og det skulle gå fort. Allerede i løpet av en måneds tid skulle de være på plass i Bergen.

Dette var ikke første gang svenske krigsfanger ble plassert på Vestlandet. Således kjenner vi historien fra knapt 100 år tidligere, da mer enn 500 soldater, fra Karl d. XII invasjonsarmé, ble tatt til fange under slaget i Moss. De fleste av dem ble seilt over til Nord-Jylland hvor de var godt unna veien, men små grupper ble fordelt til festningene rundt i Sør-Norge som et propagandafremstøt for å vise befolkningen at krigen mot svenskene hadde en viss fremgang. Til Bergenhus festning kom 16 svenske fanger, som ble utplassert som arbeidskraft innover i Hardanger, til erstatning for alle de unge menn som var innkalt til krigstjeneste. En av fangene, Nils Staalby, kom til Samnanger. Men da krigen var slutt et par år senere, etter at Karl d. XII var falt foran Fredriksten, ville han heller bli i Samnanger hvor han ble godt gift, og ble stamfar til en blomstrende slekt.[23]

De svenske soldatene som kom til Bergen som fanger, hørte uten tvil til de

svenske styrkene som i månedene april-juni (1808) var tatt til fange i kampene ved Toverud, Trangen og Prestebakke. Ingen visste riktig hva som var årsak til at de nå skulle flyttes så langt av sted. Det ble sagt at det var den kalde vinteren på Østlandet som var årsaken. men noen nærmere forklaring ble ikke gitt. Man må formode at sikkerhets-messige faktorer hadde betydning. Oppimot 1000 fiendtlige soldater i en fangeleir på Østlandet, nær krigssonen, og nær hjemlandet var ingen ønskesituasjon, forståelig nok.

Men andre forhold spilte sannsynligvis en vel så stor rolle. Det ligger nær å tro at de svenske krigsfangene og eventuell flytting av dem var blitt en faktor i de samtaler og forhandlinger Christian August førte med sine svenske mot-parter om den svenske kongen (Gustav den 4. Adolf) som de ønsket å avsette, og den eventuelle tronfølge etter ham. Da kunne det nok være en fordel for Christian August med tanke på sin egen ambisjon om å bli tronarving, å ha samlet en betydelig svensk militær-styrke på et sikkert sted, på den annen side av fjellene. Blant de svenske stormenn og offiserer som konspirerte mot kongen, var det mange som allerede nå gikk inn for Christian August som en verdig tronfølger. Han var dog ikke den eneste kandidat til denne store oppgave. Kong Frederik den 6. av Danmark-Norge var også på tale, men ble utelukket av nesten alle svensker. Christian Augusts bror, hertug Friederich Christian (1765-1814), som tidligere hadde vært dansk minister, kom også på vektskålen, likedan en sønn av den avsatte kong Gustav IV.

Når Christian August hadde oppnådd så stor popularitet og tilslutning i Sverige at mange overveiet ham som tronfølger, skyldtes det for en stor del det ry han hadde fått i Norge. De seire han hadde vunnet i kampene mot Sverige våren 1808, hadde nærmest gjort ham til avgud både for sivilbefolkningen og soldatene i Norge. At han også ble ansett som en folkelig og populær offiser som kunne omgås både høy og lav, understreket dette faktum. Viktig var det nok også, at han hørte til en fornem adelsslekt i nabolandet Danmark.

Krigerkonger nøt alltid stor anseelse i Sverige. Mange svensker av de ledende klasser, militære og adelsmenn hadde til langt inn i den siste krigen (1939-45), en felles drøm om at Sverige skulle gjenoppstå i Karl d. 12.'s ånd, og med våpen i hånd skulle slå seg frem på de russiske sletter, skulder ved skulder med sine frender fra syd for Østersjøen.

1808 Oktober-november: Forhandlinger med Adlersparre. Den 7. desember: Våpenhvile

Allerede tidlig på høsten 1808 forhandlet Christian August med sin svenske motpart, Georg Adlersparre, om å holde våpenhvile langs grensen mens Adlersparre med sine kompanier, skulle dra til Stockholm for å avsette kongen og agitere for Christian Augusts kandidatur som svensk tronfølger. Det virker sannsynlig at Christian August

fra da av må ha følt seg sikker på at han ville gå seirende ut av konkurransen om å bli svensk tronfølger, og at hans handlinger ble påvirket av dette. Han hadde i hvert fall ikke noe ønske om å tilføye Sverige ytterligere nederlag, og holdt sin del av avtalen. Våpenhvile inntrådte den 7. desember 1808, og ble senere opprettholdt gjennom hele året 1809, ikke minst ved at Christian August unnslo seg gjentatte oppfordringer fra kong Frederik i København om å angripe inn i Sverige.

Georg Adlersparre (1760-1835) hadde deltatt i krigen mot Russland i 1788-89, dengang da vår norske armé gjorde et innfall i Sverige langs kysten av Bohuslen, ned til Kvistrum bro. I de mellomliggende år hadde han trukket seg tilbake fra militærlivet, og hadde utelukkende dyrket sine interesser som skribent og vitenskapsmann og som utgiver av et anerkjent tidsskrift. Nå var det igjen krig med Russland, og Adlersparre var blitt øverst-kommanderende for den svenske vestarméen som skulle sikre seg Norge, til erstatning for Finland som russerne allerede hadde tatt. De hadde faktisk trengt så langt inn i Sverige som ned til Umeå.

Både Adlersparre og Christian August var misfornøyd med krigføringen i hver sine land. Nå konspirerte de med tanke på at hvis Christian August kunne bli valgt til svensk kronprins, ville han kunne dra Norge med seg inn i en forening med Sverige.

Christian August var på dette tidspunkt både kommanderende general sønna-fjells og som stattholder, president for den interimistiske regjeringskommisjon i Norge. Overfor kong Frederik unnskyldte han seg med mangel på militære forråd, både mat og klær til soldatene, og kuler og krutt til kanonene. Det var uten tvil riktig. Likevel kan det knapt være tvil om at Christian August ved sine forhandlinger med Adlersparre, hadde fjernet seg langt fra den lojalitet han var forpliktet til overfor den dansk-norske kongen, Frederik d. 6. Det kan ikke være helt galt å kalle dette landsforræderi.

Georg Adlersparre, var sterkt engasjert i de militære planer om å fjerne kongen. og var ikke interessert i nye kamphandlinger. Han stolte på Christian August, og trakk i begynnelsen av mars måned 1809 sine tropper ut fra frontlinjen og marsjerte mot Stockholm. Underveis fikk han rede på at kongen allerede var avsatt noen dager tidligere, men fortsatte likevel videre for å kunne være med ved fornyelsen av den svenske kongemakt. Etter at han kom til Stockholm, varte det ikke lenge før Adlersparre sto i spissen for det svenske kongeopprøret. Han var en uforsonlig motstander av dem (Gustavianerne) som ville la den avsatte kongens sønn prøve seg på ny som kronprins. Han ville ha et helt nytt dynasti, og fikk den 18. juli 1809 Riksdagen til å velge Christian August til svensk tronfølger, hvis han ville motta valget. Og det ville han, selv om det bare var en begrenset krets som

visste det på dette tidlige tidspunkt. Fra denne dato var Christian August således å anse på samme tid, som svensk tronfølger og som enevoldskong Frederik den 6.'s forlengede arm i Norge. Som stattholder var han også sjef for den foreløpige regjerings-kommisjon. Viktigst var det dog at han som kommanderende general for den norske hær, var den som skulle lede krigen mot Sverige, mens han i virkeligheten ble den som sørget for at de norske tropper ikke gikk inn i Sverige under kongekrisen i 1809. Hans egen makt og de nære relasjoner til makteliten både i Sverige og i Danmark-Norge gav ham muligheter til å operere og sno seg til egen fordel både innenfor hvert av landene og tvers over landegrensene.

Uten tvil var det disse forholdene Adlersparre tenkte på, da han senere uttalte om Norge "Jeg har aldri glemt og kan aldri glemme, hva denne nasjon hadde kunnet gjøre, og hva den gjorde i 1809".[24]

Hva Norge kunne ha gjort, er lett nok å se: Hadde Christian August brutt våpenhvilen og marsjert inn i Sverige, slik Frederik d. 6. ønsket, kunne han ha delt landet på tvers. Den nordlig delen ville i så fall ha ligget åpen for russisk innmarsj fra Finland som nettopp hadde gått tapt til Russland. Russerne hadde allerede trengt så langt syd i Sverige som til Umeå. Den sørlige delen, med nordgrense omtrent tvers over de store svenske sjøene (Väneren og Vätteren) ville kong Frederik d. 6. straks ha tatt hånd om. Det var jo for en stor del gammelt dansk og norsk land: Skåne, Halland-Blekinge, Jemtland, Herje-dalen og Bohuslän, som altsammen var gått tapt til Sverige ved de uheldige fredsslutningene i Brömsebro og Roskilde ca 150 år tidligere.

Dette var samtidig med at han førte forhandlinger med Adlersparre om våpenhvile og mulighetene for å bli svensk tronfølger, at Christian August gav ordre om at en stor del av de svenske krigsfangene skulle flyttes til Bergen. Det synes overveiende sannsynlig at denne beslutning var et ledd i hans overveielser om våpenhvile og tronfølge. Nå kunne han overfor kongen i København briljere med å ha flere hundre svenske krigsfanger i sin makt, mens han i Sverige skapte seg stor popularitet ved å sørge for at de samme krigsfangene fikk god behandling, og kanskje kunne bli sluppet fri ved en passende anledning. Det er lett å se at enten det gikk sånn eller slik med hans svenske forhandlinger, ville det være gunstig å ha hånd om noen kompanier svenske soldater, til bruk enten som gisler, eller som en maktfaktor i påkommende tilfelle, alt etter hva situasjonen måtte kreve. Skulle han være sikker på å kunne nyttiggjøre seg de svenske krigsfangene i Bergen i enhver situasjon, måtte han også sørge for å ha full kontroll over dem. Det fikk han ved å oppheve Bergenhus stift som selvstendig kommando, og i stedet legge den under sin egen, sammen med Akershus og Christiansand hvor han

selv allerede var øverste sjef. Denne manøver var lett å få gjennomført da den mangeårige sjef for den bergenske kommando, general Hesselberg, nettopp ved disse tider hadde søkt avskjed "paa grund af Alder og Svækkelse".

Første gruppe av fanger, 120 mann, var allerede på vei over fjellet da ordren om flytting nådde til Bergen. De ble ført av en vaktstyrke fra det akershusiske dragonregiment, og ble overtatt av en bergenhusisk vaktstyrke på Fillefjell den 24. oktober 1808. Da var tallet på fanger blitt 113, sannsynligvis fordi noen hadde måttet etterlates underveis på grunn av skade eller sykdom, kanskje til og med dødsfall. Den 3. november kom de til Bergen etter marsj over Voss. Annen kontingent av fangene, 122 mann, ble overtatt av bergensregimentet på Fillefjell ca den 5. november 1808. Således ble i alt 235 svenske krigsfanger samlet i Bergen . Til å begynne med var det sagt at langt flere fanger, kanskje 6-700 skulle til Bergen, men så ble tallet redusert uten nærmere forklaring fra overkommandoen.[25] De videre disposisjoner med de fangene som ble igjen i Østlandsområdet, kjenner vi ikke i detalj, men kanskje var Christian August og Adlersparre blitt enige om å la dem bli liggende nær Sverige som et slags pant hvis Augustenborgeren skulle bli valgt til svensk tronfølger. I så fall ville han jo også trenge en presentabel eskorte når han gikk over grensen til sitt nye land.

Fangegården.
Rudolph Grips og madam Grips hus.

Tak over hodet var det første problem som måtte løses, da det kom så mange krigsfanger til Bergen. Det var ikke noen lett oppgave i en by med ca 18000 innbyggere og en militær garnison som på dette tidspunkt tellet knapt 2000 mann. Festningen var full av soldater, og innkvarteringskommisjonen hadde allerede lagt beslag på det som var av ledige rom ute i byen. Losjiskip som ble ankret opp på Vågen, kunne ikke komme på tale nå mot vinteren. Noe kan tyde på at kommisjonen i sine forhandlinger om losjement for fangene, var mer rause enn vanlig i sine vurderinger av husværet. Det normale ville nok ha vært at man leide et par trekkfulle sjøhus eller gamle bryggeloft med dårlig tak til fiendtlige krigsfanger. Men her så man ikke på hva som helst, men gikk til forhandlinger med enkemadam Grip om leie av hennes rommelige eiendom i Domkirkegaten 26. Men hun forlangte en så høy leie, 2300 Riksdalere i året, at general-kommandoen med Christian August som sjef, heller kjøpte eiendommen for 7000 Rd. Det kan se ut som særbehandling til fordel for disse fangene. Prisen var således tre ganger høyere enn det regimentschirurgen Schwindt hadde fått for sitt hus like ved Torgalmenningen, da han solgte det noen år tidligere. I Regjerings-kommisjonen, også den med Christian August som formann, var det ikke alle som ville godkjenne kjøpet, men da var handelen allerede avsluttet.

Eiendommen ble fra da av kalt Fangegården. Den lå i området mellom Kong Oscars gate i vest og Lille Øvregate i øst, Øvre Korskirke-almenning dannet grense mot nord, hvor hjørnehuset stadig er å se, og mot syd var Domkirken og Katedralskolen de nærmeste naboer. Her var også bispegården med biskop Johan Nordal Brun en nær nabo.

I dette området hadde det på 1700-tallet utviklet seg et handverks- og industri-miljø, således et tobakksspinneri og et brennevinsbrenneri drevet av kjøp-mannen Rudolph Grip. Han hadde drevet en betydelig virksomhet med salg av tobakk både til andre lands-deler, og til dels til utlandet i konkurranse med hollenderne.[27] Men virksomheten i manufakturene var gått sterkt tilbake mot slutten av 1700-tallet, og opphørte helt da Rudolph Grip døde. Enken måtte søke å nyttiggjøre seg eiendommen på annen måte.

Det meste av bebyggelsen brant ned på midten av 1800-tallet, men den offentlige branntakst fra 1807 sammen med Dreiers prospekt, gjør det mulig å rekonstruere madam Grips eiendom, Fangegården. Den bestod av langt mer enn bare et enkelt hus.

a) "**Et tømret Vaanhus, 2 Etager, Bord og Steentag**,[28] 42,5 al langt, 11 al dyb. 7 værelser, 6 Kackelovner, 20 Fag Vinduer, Kiöcken og Skorsteen."[29]

Omgjort til metermål hadde huset således en grunnflate på 27m x 6,9m = 186 m^2. Samlet brutto boligflate i de to etasjer blir således 372 m^2 , fordelt på 7 værelser og ett felles kjøkken. som vi regner med hadde samme størrelse som hvert av værelsene, 46, 5 m^2 Skorsteen betyr i datidens språk et åpent ildsted (grue) med plass til koking og steking.

b) "**En tømret Sidebygning, en Etage, Nord for Sidstnævnte. Bord- og Steentag**. 17,5 al Lang, 7,5 al Dyb, 2 = [11m x 4,7 m = 51,7 m^2] 2 Værelser, 2 Kackelovne, 8 Fag Vinduer"

Sannsynligvis hadde huset en mellomgang på ca 8 m^2 og på hver side av denne et værelse 22 m^2. Det ligger nær å tro at fangeinspektøren i samråd med fangenes tillitsmenn eller offiserer bestemte dette godt innrettede huset til behandling og pleie av syke fanger. I mangel av kjøkken måtte mat bringes over fra hovedhuset like ved.

c) "**Et Brændeviinsbrænderi**. Beliggende Øst for Sistnevnte. Bygget af tømmer med Bord- og Steentag, 18,5 alen langt, 12 alen bredt [11,65 m x 7,76 m= 88,10 m^2 gulvflate] med 2 fag vinduer, Skorsteen og indmuret Kiedel."

Det var nok ikke destillasjonskjelen som var blitt stående igjen fra brenneriets aktive periode, den var for kostbar til det, men en vanlig stor kjellergryte, brukt til koking av råvarene før de ble satt til gjæring. For krigsfangene var skorstenen (gruen) med kokemulighet det viktigste. Noen mann kunne vel også sove der hvis plassen ellers var trang.

Svenske krigsfanger i Bergen

d) **<u>En tømret Stald og Høelade samt Vogn Remiss [vognport, vognskjul] Bord- og Steentag</u>**. 29 al lang, 9 al. Dyb. [= 18 m x 5,7 m= 104,3 m^2.]

e) "**<u>En fritstaaende, hvælvet Kielder, mellem sidstnævnte og Vaanhuuset, Bord og Steentag</u>**, 17 al Lang , 11,25 al. Dyb" = [10,7m x 7,0 m = 74,9 m^2.]

f) "**<u>En tømret Sidebygning, Østenfor sidstnævnte. 1 Etage. Bord og Steentag</u>**, 23,5 al. Lang, 10 al. Dyb. [= 14,8m x 6,3m = 93,3 m^2.] 1 Værelse, 1 Kackelovn, 2 Fag Vinduer, Kiøcken og Skorsteen, og i den ene Ende et Material Skuur. "

g) "**<u>En muret Bagbygning, Syd Øst for sidstnævnte. Bord og Steentag,</u>** 18 al. Lang , 11,5 al Dyb" = [11,3 m x 7,2 m = 81,9 m^2], "deri et Pakværelse og et Vaskerhuus med indmuret Kiedel. "

Vaskerhuser lå like ved Sjurselven som løp over eiendommen. Det var et ganske stort bekkefar som begynte i fjellsiden ovenfor Lille Øvregate, og hadde sitt utløp i Vågen omtrent der hvor vi i dag finner Skostrædet. Fangegården og eiendommene omkring fikk alt sitt vann fra Sjurselven og brønner like ved elven. Man prøvde å unngå forurensing av elvevannet, men det var ikke så lett når kloakksystemet ikke var mer avansert enn åpne grøfter og avfallsdynger. I vaskerhuset var det dog mulighet for tøyvask med såpe, vaskebrett og varmt vann, eventuelt med koking av undertøy o. l. i den vedfyrte vaskegryten, etterfulgt av skylling i bekken.

Dette var den vanlig fremgangsmåten utover bygdene, og i modifisert form også i byene, inntil innlagt vann og deretter strøm ble vanlig på 18 - 1900-tallet, og til slutt vaskemaskinen som begynte sitt inntog i 1950-årene.

Personlige hygiene med såpe og varmt vann nevnes ikke, verken her eller i forbindelse med andre bygg, men i vaskerhuset var der nok mulighet for stor kroppsvask av og til, i hvert fall til de store høytider, jul, påske og pinse, slik baderutinene var den gang.

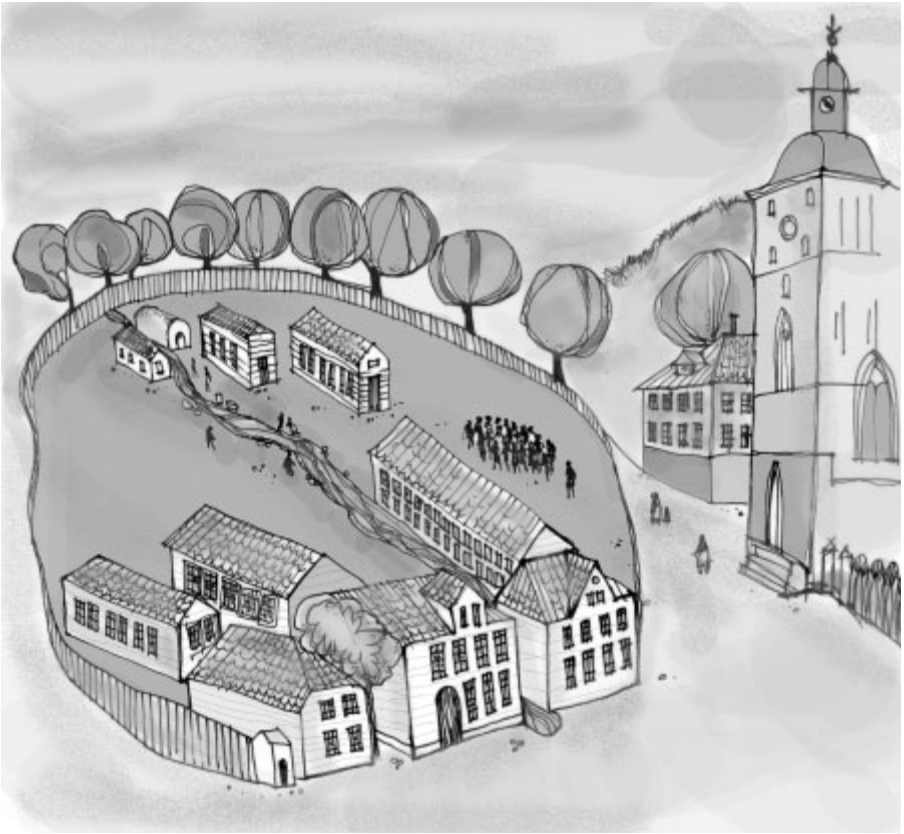

Prospekt av Fangegården *sett fra tårnet i Korskirken. Til høyre sees Katedralskolen og Domkirken. (Gøril Skaale Johansen 2005)*

Avtreder/toaletter nevnes heller ikke i forbindelse med noen av bygningene. Sannsynligvis fantes de i form av noen større eller mindre latriner eller utedasser, spredt i ytterkantene av eiendommen.

h) "**<u>En hvelvet Kielder, Nord for sidstnævnte. Bord og Steentag.</u>** 7 al Lang, 7 al. Dyb. " = [4,4m x 4,4m = 19,4 m^2.]

Var dette en lagerkjeller for matvarer, eller var det kanskje her privetene fantes?

i) "**<u>En tømret Svinestald, Syd for sidstnævnte,</u>** 22,5 al Lang, 6,5 al Dyb" [=14,2 m x 4,1 m = 58,2 m^2]

I Herr Grips tid var grisene blitt alt opp på avfallet fra brennevinsproduksjonen, i alt vesentlig mask (drank) fra utgjæret

korn. Først etter at Universitetet i Christiania var blitt opprettet noen år senere, og potetdyrking var blitt mer alminnelig, klarte apotekeren, professor Hans Henrich Maschmann (1775-1860) å lage den første norske potetsprit. Men nå i krigens tid var det verken korn, sukker eller poteter nok til slik produksjon. Et par griser hadde man kanskje fremdeles i grisehuset, men de måtte klare seg med restene fra krigsfangenes beskjedne måltider, kanskje supplert med noe fisk og fiskeavfall fra Torvet.

Summerer vi størrelsen bygningene på Fangegården, kommer vi til at der var ca 1000 m^2 under tak til bruk for krigsfangene. Bygningene synes å ha vært av god kvalitet med tømmervegger, og tak av teglstein, tatt hjem som ballast i frakteskip på retur fra Holland.

Berent von Dietrichsen ble sjef for Fangegården

"Afskediget" kaptein Berent Fröchen von Dietrichsen (1766-1810) ble utnevnt til inspektør for de svenske fangene. Han var født i Kristiansand som sønn av generalmajor Friderich Dietrichsen (1723-1791) og konen Elisabeth Frøchen (1723-1791) som var fra Bergen. Senere slektsledd har skrevet navnet Dietrichson, men kapteinen selv skrev seg Berent Frøchen von Dietrichsen. Slik ble han omtalt av sine undergivne, krigsfangene, og slik står det også i dødsannonsen og nekrologen i byens avis da han døde.[30] Det lille tyske von var i vanlig bruk den gang blant offiserer, også uten at familien hadde noen tilknytning til den adelige virkelighet. Han hadde søkt og fått avskjed i nåde allerede i 1803, bare 37 år gammel, men hadde nå igjen trått inn i rekkene, kanskje på grunn av krigen, eller var det på grunn denne viktige oppgaven som skulle løses, etter ønske fra den nesten jevnaldrende Christian August. Hvis denne hadde tanker om særlige oppgaver for de svenske fangene, var en militært utdannet generalsønn et nærliggende valg som leder for et slikt særoppdrag. Allerede tittelen Inspecteur, ikke Kommandant, som ville ha vært den naturlige tittel for sjefen for en krigsfangeleir, kan tyde på at der var noe fordekt over denne oppgaven.

Sammenlignet med de internerte svenske fangene, var leirinspektøren en moden mann, 42 år gammel, og gift fra 1798 med Susanna Elisabeth, født Frøchen. Det felles mellomnavnet, Frøchen, peker på at mann og kone var fetter og kusine, noe som var mer vanlig den gang enn nå, også blant innfødte skandinaver. Men man skulle søke kongen om tillatelse. Ekteparet hadde fått 5 barn, hvorav dog to var døde. Familien hadde sin bolig i det som i dag er Domkirkegaten 5, den gang kalt Brogaden.

Krigsfangene derimot, var for det meste rene ungdommer, de fleste omkring 20-25 år gamle. De var slett ikke erfarne krigere. For mange av dem var dette den første gang de hadde kommet så

langt utenfor hjembygden, og ingen hadde tidligere vært i en så stor by som Bergen, en av de 2-3 største i hele Norden. Bare noen få underoffiserer var litt eldre, omkring 30 år, og mer erfarne. Til dem knyttet det seg mer mystikk. Blant allmuen som drev forbi Fangegården for å se og høre hva som foregikk, ble det således fortalt at en av underoffiserene som hadde vært med i den svenske krigen mot Russland, med egne hender hadde kvalt en russisk løytnant som kom imot ham med løftet sabel.

Samlingen av krigsfanger i Bergen gjorde det nødvendig å opprette en egen vaktstyrke. Denne bestod av 1 offiser, 1 underoffiser, 20 menige soldater, 1 trommeslager og 1 hornblåser.[31] Vi må gå ut fra at det var inspektøren, kaptein Dietrichson, som hadde kommandoen over vaktstyrken. Vi vet ikke hvordan vaktholdet over krigsfangene var organisert, om de var strengt innesperret innenfor fangeleirens område, eller om det mer var basert på gjensidig tillit, med tillatelse til friere ferdsel også utenfor leiren under et mer gemyttlig oppsyn av vaktmannskapet. Ettersom vi nå vet at det utviklet seg et nesten vennskapelig forhold mellom leirinspektøren og fangene, må vi anta at det var sistnevnte ordning som gjaldt.

Forresten skulle det ikke så meget vakthold til for å forhindre rømninger fra leiren, ettersom fangene snart måtte innse at det under den pågående skipsblokaden, nesten ikke var mulig å komme seg bort fra Bergen. Verre var det å forhindre at noen kom seg inn i leiren og kanskje slo seg til der. Driftene var sterke innenfor gjerdet, og nå, når det var så lenge mellom hver gang et portugisisk eller spansk skipsmannskap dukket opp, med sine madonnabilder i lenke rundt halsen, eller en flokk godtroende nordlendinger med tørrfisklukt i håret, var de løse piker fra Nøstet og Øvregaten straks på pletten med sine uartige tilbud.

Kaptein Dietrichsen ferdedes daglig mellom fangene, og fikk etterhvert et fortrolig, nesten faderlig forhold til mange av dem. Han kunne forklare dem og diskutere med dem mange av livets forhold, og trøste dem når tankene på dem de hadde måttet etterlate der hjemme, gamle foreldre, kone og barn, ble for tunge å bære alene. Tradisjonen i familien Dietrichson forteller da også at fangene kalte ham Far, og at han slet seg ut ved å gjøre alt for at de skulle ha det best mulig. Det var kanskje det som var selve meningen med hans oppgave, at han skulle belære dem om årsakene til at krigen var kommet i gang og om konkurransen mellom flere fyrstehus om å bli det som ville bli foretrukket når Riksdagen skulle gi Sverige ny konge og ny tronfølger.

Det ville gi god mulighet til å lede unge soldatene inn på en tankegang som gjorde dem til lojale tilhengere av Christian August og hans bestrebelser for å bli svensk tronfølger, kort sagt å drive propaganda for Kristian Augusts sak.

Fangene trengte bedre klær

Selv om det ikke stod noe å lese om dette i avisen den gang, kan vi nok regne med at garnisonen i Bergen hadde fått anelser/antydninger om at dens øverste sjef, Christian August, snart kunne bli tronfølger i Sverige og derved sjef for all svensk militærmakt. Dietrichson skrev straks et smukt brev til Regjeringskommisjonen hvor Christian August fremdeles var formann, med ønske om nye klær til de svenske fanger. Det må ha formet seg omtrent som dette:

Den kongelige Regjeringskommisjon

i Christiania

Hans Højvelbaarenhed, den komanderende General for det Bergenhusiske Infanteriregiment og den Bergenhusiske Skarpskytterbataljon, Generallieutnant Hans Jacob Henning von Hesselberg har af ædel Omhyggelighed for de i Felten stående bergenhusiske Tropper ladet uddele et betydeligt antal Klædesstykker til supplering af deres Munderinger. Uden at jeg på nogen Maade vil driste mig til at sammenligne de Anstrængelser og Strabadser som disse Soldater med Glæde i Sind gjennemgåe i sin Tjeneste for Konge og Fædreneland i sin Felttjeneste Østpaa, tillader jeg mig underdanigst at anmode om at også de i Bergen indkvarterede svenske Krigsfanger, der ere i min Varetægt som Inspectør, kunde tilgodesees med en forbedring af deres Klædebon? Det skal siges at disse stakkels Rester af hans svenske Majestæts tidligere så tapre Soldater, nu ikke haver andet ai skjule sit Legeme i end Resterne af den Mundering de havde på sig da de blev tilfangetagne under Bataljene på Østlandetdet, og som de sidenhen haver stået og gået i, først under den lange Marsj over Fjeldet til Bergen, og derefter under Deris Ophold i Bergen. Hertil kommer at den svenske Armé i eendnu mindre Grad end den norske, tildeler soldaterne separate underbenklæder til Brug under feltmunderingen, hvilket medfører en særdeles stor grad af tilsmudsning og hyppig vadskning, med tilhørende Slitage.

Krigsfangenes åndelige behov og betjening

Det var kommandanten på Bergenhus Festning, generalløytnant Hans Jacob Henning von Hesselberg (1734 -1809), som tok i mot de svenske krigsfangene da de for første gang marsjerte inn på festningsplassen den 3. november 1808. I en alder av 76 år, hadde Hans Højvelbaarenhed nettopp søkt avskjed fra embetet etter 60 år i kongens tjeneste. Det var gjentatte blodstyrtninger som hadde plaget ham i flere år, sannsynligvis fremkalt av kronisk lungetuberkulose så at han flere ganger hadde vært døden nær. Det gikk imidlertid til langt utpå året 1809 før kongen benådet ham med "Afsked formedelst Alder og Svagelighed, og i Betragtning af hans lange og troe Tjeneste "---" ved at tillægge ham 2200 Rdl aarlige Vartpenge."[32] Sammenlignet med de 1000 Rd forgjengeren, general de Moth hadde fått i pensjon da

han gikk av i 1802 (6 år tidligere), kan pensjonen virke overdådig, men forklaringen var nok først og fremst den stadig økende inflasjon, med minskende kjøpekraft for hver Riksdaler.

Mottaket av de svenske fangene ble en av general Hesselbergs siste embetshandlinger. Han nådde dog også, etter råd fra kaptein Dietrichsen, å arrangere et møte på festningen, hvor også Bergens biskop var tilstede.

Det er blitt sagt at foranledning til møtet var et rykte som hadde bredt seg bare få dager etter fangenes ankomst til Bergen, om at "tvende af Krigsfangene havde besnakket en noget godtroende Vagtsoldat til at slippe dem ud fra Fangegaarden, kun for et kort Besøg i Nærheden for at bese Domkirken. Et par piger af den lettere garde som havde hørt om denne nye tilgang paa uniformerede mandfolk, havde saa trukket dem med til Øvregaden hvor de havde ladet sig betiene i et af de derværende Huse af tvivlagtigt Rygte. Nu havde den navnkundige Regimentschirurgus, Wilhelm Johannes Schwindt, der vil være alle bekiendt, kunnet bekræfte at det kunne tage flere Uger at helbrede den Lidelse som de der havde pådraget sig, og som han benævnte Gonorrhoe. Hvad der senere kunne følge, kunne han ikke sige med Sikkerhed."

Det var Johan Nordahl Brun (1745-1816) som fra 1804 var biskop i Bergen. Han var ledsaget til møtet av sin mangeårige medarbeider og etterfølger som sogneprest til Korskirken, Herr Carl Hjort Stuwitz. Denne kirken hadde fått en særstilling som garnisonskirke. Således var de som falt noen måneder tidligere, ved angrepet på den engelske fregatten Tartar, utenfor Alvøen, blitt begravet herfra.[33] Til denne begivenheten følte Nordahl Brun en særlig tilknytning ettersom en av hans sønner var sjef på den ene av de fem kanonbåtene da Tartar ble fordrevet.[34] Og ikke å forglemme, hadde han jo selv vært sogneprest og prost ved denne kirke i 30 år før han ble kallet til biskop. At de svenske krigsfangene hørte til denne kirken, var utenfor all tvil, både fordi fangene var underlagt militær kommando og således måtte få også sine åndelige behov dekket gjennom det militære, men selvfølgelig mest fordi Fangegaarden lå innenfor Korskirkens sognegrenser.

Det viste seg at biskopen var den som hadde minst tiltro til den svenske Gudfryktighet. De som ikke hadde løsnet et eneste skudd mot engelskmennene i 1801, da de søkte ly under svenskekysten på vei mot København. Og nå sto England og Sverige sammen i krigen mot Danmark-Norge. Sognepresten kunne berolige den bekymrede biskop med at han snarest ville holde en manende skriftetale til ro og vederkvegelse for fangene. Således nådde man til enighet om at 60 fanger hver søndag skulle ha lov til å overvære gudstjenesten i Korskirken hvor en deling på 20 mann fra garnisonen, kalt Kirkeparaden, skulle sørge for vaktholdet.

Sognepresten og biskopen måtte også nevne den mulighet at en eller flere av de svenske fangene kunne dø av sykdom under oppholdet i Bergen. Det ville være så meget mere uheldig som Korskirkens kirkegård, St Martini, i likhet med de øvrige kirkegårder innenfor byens grenser, var fullt belagt. Man hadde akkurat kunnet finne plass like utenfor kirkedøren for de heltmodige kanonbåtmannskapene som hadde falt utenfor Alvøen den 16. mai i kamp mot den engelske fregatten Tartar. Den ene av dem som døde noen dager senere av sine sår, ble stedt til hvile på Domkirkegården. Tusenvis av byens befolkning hadde vært samlet omkring kirken for å høre sogneprest Carl Hjort-Stuwitz fremføre sin "smukke Tale" og delta i den manende sang i tre vers, som byens store poet, Lyder Sagen, hadde diktet til den store begravelse. Det ville ikke ta seg ut i befolkningens øyne hvis nu en eller flere av disse svenske inntrengere som hadde bragt krig til landet, skulle stedes til hvile sammen med noen av landets mest heltmodige menn.

Så måtte det være bedre at disse krigsfanger nu fant en beskjeftigelse ved "at deltage i oparbejdelsen af en Annexkirkegaard til fordel for Korskirken". Her kunne general Hesselberg bidra med viktige opplysninger. Krigsfanger har plikt til at arbeide, så længe det Arbejde som utføres, ikke direkte gavner Krigsførelsen til den Magt der har taget dem til Fange, hevdet han.

Slik gikk det til at det ble de svenske krigsfangene som opparbeidet den Hjelpekirkegård for byen, særlig for Korskirkens menighet, som sognepresten, Carl Hjort-Stuwitz, og presidenten i Bergens magistrat, Jacob Klagenberg, allerede hadde tatt initiativet til. Den ble lagt på det område "der kaldes Stølen, neden for Fløifjeldet og ovenfor Sandvikens Vei". Det var det elendigste og mest ufruktbare stykke jord som var å finne, tidligere brukt som søppelplass. Her arbeidet mange av krigsfangene hele våren og sommeren 1809 med å rense det karrige jordsmonnet for stein og gjøre det dypt nok til å kunne brukes til begravelser. Loven krevde at kisten skulle stå 4 alen under jorden. Det ble den første bergenske kirkegård som lå utenfor byens grenser og ble siden vel kjent under navnet Fredens Bolig. Vi har ikke opplysninger som kan tyde på at krigsfangene også ble pålagt andre større arbeidsoppgaver i de 13-14 måneder de oppholdt seg i Bergen, men meget tyder på at de i likhet med andre kategorier av fanger, for eksempel langtidsfangene på festningen (slavene), kunne bli leid ut til håndverkere og andre byens borgere, og derved tjene noen ekstra skillinger til supplering av forpleiningspengene.

1808, Sogneprestens skriftetale til de svenske krigsfanger

Sogneprestens løfte om å tale til krigsfangene ble oppfylt den 29. november 1808, en vanlig tirsdags kveld, knapt 4 uker etter at de kom til Bergen. Talen inngikk således ikke i

sogneprestens søndagspreken, men den ble holdt i Korskirken, sannsynligvis med krigsfangene og vaktmannskapene som de eneste tilhørere.

Sognepresten tok utgangspunkt for sin tale i Davids 146. salme, 7. vers, den siste delen av verset som den gang lød : "Herren løser de Fangne" Den første delen av verset som handler om å hjelpe de undertrykte til å få sin rett, og til å sørge for brød til dem som sulter, tok han derimot ikke med. Han gir den korte bibelteksten en bokstavelig, nesten verdslig tolkning. Det er tydelig at han taler om og til "de Fangne" som levende personer som sitter i fengsel eller fangeleir, ikke som i våre dagers moderne bibeltekst, det mere svevende og mere omfattende "Herren løser de bundne". Og tenker vi oss inn i situasjonen som fange, eller har prøvd den, omgitt av voktere med skuddklare geværer og opplantede bajonetter, var det nok også denne bokstavelige tolkningen de helst ville høre, at en dag ville Vårherre gripe inn og slippe dem fri, som ved et mirakel.

Herren løser de Fangne. Denne naadefulde Forsikring gives os i Davids Psalme den 146, 7. de W., og ved denne, Brødre! skal Eders Andagtsfølelse her idag i Herrens Tempel velsignes i Jesu Navn. Blandt de talløse Miskundheder, hvormed Herren benaader, regner Psalmisten med rette denne, som en af de største, at Herren løser de Fangne. Ja, det er denne Velgjerning, som gjengiver Mennesket deeltagende Følelse for Livets Glæder; det er den som tryller Mod og Kraft i det forsagte Hjerte, og omskaber Taaren i vort Øje til den Haabets Stjerne, som straaler hen over Fremtidens Bane. Frihed er Sjelen i vor Tilværelse, det er den Gaist [ånd] af Guddom, som opgløder vor Daad med Liv og Aand og vort Hjerte med Tilfredshed over anvendt Bestræbelse; O! naar denne gjennydes, hvor dens Tab har været følt, da smager Mennesket alle Miskundheders Fylde. Men jeg nævner denne Miskundhed her, kun som et Billede paa den større, hvorved Herren faderlig vil velsigne eder alle idag, naar I deelagtiggjøres i de Velgjerninger, Jesus beredede os Fejlende, naar Jesus her giver Eder Pantet derpaa, i sit allerhelligste Legem og Blod. Ja, det er med Hensyn til denne Guds Naade, at det fortrinligen maa hede: "Herren løser de Fangne"; og hvad Lænker ere saa svære, som de Lidenskaber, Syndevaner, Verdens Daarlgheder paalister vore Hjerter? Hvad Baand forsmerter sig saa dybt som de, Bebreidelser og Anger vikler om hver Tanke, vi henvende til Gud og Evighed? eller er noget Fangenskab, Brødre! saa krænkende, saa haabløst som det, naar vi maa sige med Apostelen: Det Gode jeg vil, gjør jeg ikke, og det Onde jeg ikke vil, gjør jeg daglig? Men see, Jesus kom at løse disse Baand, at borttørre Angerens Taare af den Bodfærdiges Øje, og at lade sine Troende føle denne Sejers Salighed: "Naar Sønnen faar frigjort Eder, da er I ret frie».

Ja, til denne Frihed indbyder jeg Eder idag, til denne Saligheds Følelse skulle I samles her om Alteret som Børn, samles om en Faders Hjerte, og mættes og qvæges med denne Himmeltrøst:"See alle dine Synder ere dig for Jesu Skyld forladne. "Kom da bekymrede Hjerte! kom sørgende Broder! See han staar usynlig blandt os, han, som for vores Skyld var bunden med Forsmædelsens og Dødens Baand; han staar nu som Sejerherre for at løse de Fangne, for at give beklemte Sjel Trøst, den angrende Fred, den stræbende Kraft og den Troende besegling paa sit Haab; "At Gud ikke vil handle med os efter vore Synder". Mænd! Brødre! Som samles her til denne Andagts Følelse, I have vidst at stride, ; Kampen truede med Døden; Krigslykken gjorde Eder til vore Fanger; men kunde vi end ikke gjengive Eder den Borgerfrihed, vi dog alle tilønske Eder; o! see--- jeg kan dog idag, i den Herres Jesu Navn, give Eder en større og saligere --- Frihed i Hjertet til at haabe barnlig og tillidsfuldt paa Gud. Ruster nu Eder i denne Ensomhed I leve til Kamp mod Verden, mod det fejlende og let forførte Hjerte ! Strider mandig ---som I stred paa Valpladsen --- mod Lidenskaber og Syndevaner! Trænger frem under Korsets Fane med dette Løsen, denne Bøn i Eders Hjerter : "Gud være mig arme Synder naadig!" og Herren skal løse de Fangne, skal skjænke Eders Hjerter den Guds Fred, som overgaaer al Forstand. O ! jeg begriber det --- jeg føler broderlig med Eder de mange Bekymringer og Vemods Følelser, som i denne Stund strømmer ind paa Eders Hjerter. Langt borte fra Eders Fædreneland , fra Fædrenealter, fra alt som er Mennesket saa kjært, staar her sikkerlig iblandt Eder en Søn, en Mand, en Fader, som savnes af Sine med Smerte. O! koster Erindringen af Fædre, Ægtefælle, Børn og Land, koster dette Minde nogen af Eder en Taare: o! dølger den ikke; men lad den blødgjøre Krigerens mandige Hjerte til at forene sig i Bøn med os, at den Gud, som giver Fred i Sjelen, vil ogsaa gjengive os Fred i Landet, at de Fangne kunne løses! Smager idag ved Jesu Alter dette Haab, og lad dette Andagtsmøde slukke i Eders Hjerter, hver Uvillie, hver bitter og fiendtlig Følelse, Krigen opluede! Drikker af Fredens Bæger, som Jesus, der bød os at elske hverandre broderlig, har fyldt til Randen med sit Blod! Og naar vi da, i hans Navn, ligger (sic) Eder paa Læberne Brødet han brød: o! saa vil Gud, Himmelens Gud, alle Forløstes hulde Fader, nedlægge i bedende Sjel Trøst, Fred og Pant paa evig Salighed. Nu saa i Herrens Navn rækker jeg Eder Broderhaand;men den usynlige Haand der omsvæver os, som velsigner, den skal nu løse de Fangne, naar jeg her i Jesu Navn tilsiger Eder alle Eders Synders naadige Forladelse. Amen.

Vi kjenner ikke krigsfangenes reaksjon på sogneprestens skriftetale, men kan nok regne med, at ikke alle de mange tåkete bilder og noe diffuse lignelser fra sogneprestens munn ble forstått og oppfattet i denne forsamling av u-utdannete bonde- og husmannsgutter

fra den svenske landsbygda. Vi må anta at der i hvert fall den første tiden, var betydelige språkproblemer, som det fremdeles kan vær når dansk og norsk tungemål slippes løs i svenske forsamlinger.

Selv om det var bare krigsfangene som fikk høre sognepresten tale fremført i Korskirken, var det kanskje andre som viste større interesse. Det ser vi av den annonse som sto i Adresseavisen lørdag den 10. desember. Den lød slik:

Den Skriftetale, som S. T. Herr Carl Hiorth Stuvitz, den 29de November holdt for de svenske Krigsfanger, er af mig til Trykken befordret og sælges i mit Huus ved Kalmargierdet for 4 skilling Exemplaret, eller for hvad enhver behager at give, da det Indkommende er bestemt til en liden Forfriskning i Juledagene for ovenmeldte svenske Krigsfanger. Porath

Hr A. S. Porath, som senere ble kjent som grunnlegger av den første pikeskole i Bergen, må ha merket sympati for de svenske krigsfangene, og interesse for talen, siden han fant det lønnsomt å la den komme i salg som en egen liten trykksak, til beste for fangene. Han averterte i byens avis[35] at den var å få kjøpt i hans eget hus ved Kalmargierdet.[36] Talen ble solgt for 4 sk stykket, "eller for hvor meget enhver behager at give, da det indkommende er bestemt til en liden Forfriskning i Juledagene for ovenmeldte svenske Krigsfanger".

Porath var svensk av fødsel, men hadde nok sikret seg dansk-norsk statsborgerskap», var blevet naturaliseret", som det het, ettersom han ikke var blitt internert, slik det var bestemt for svensker, da krigen brøt ut. Således var det en tidligere landsmann som viste slik omsorg for de svenske krigsfangene med tanke på julen. Vi må regne med at han med "en liden Forfriskning", mente en liten oppkvikker, altså en juledram. Slik ble sognepresten's Gudsord omgjort til penger og siden til brennevin, uten at vi hører om noen forargelse av den grunn.

Da mange av krigsfangene var dårlig kledd, fikk hver av dem ved ankomsten til Bergen, utlevert en skjorte, ett par sko og ett par strømper. Meget av dette var samlet inn hos befolkningen i Nordre og Søndre Bergenhus Amt, og var egentlig beregnet for de soldatene som allerede var kalt ut i krigen på svenskegrensen.

Spiseverten sto for matstellet

Å være ære den som styrer med maten, fremskaffer den, henter den, tilbereder den, og ikke minst, fordeler den, har til alle tider vært den mektigste person innenfor alle fangeleirer. Ingen annen funksjon kan medvirke så sterkt til å gjøre oppholdet i leiren utholdelig, eller i motsatt fall, uutholdelig, for fangene. Fra England kom dansk-norske sjøfolk hjem etter å ha sittet i prisonen i måneder og år. De kunne fortelle om store forskjeller i matstellet til fangene i de forskjellige leirer og skip hvor fangene ble holdt innesperret. Noen steder var det god og rikelig mat, andre

steder sult og elendighet, takket være at så mange uberettigede la beslag på en stor andel av maten før de berettigede fikk slippe til.

På Fangegården i Bergen grep man straks muligheten til å sikre seg det prektige menneske Paulus Tønder til å fylle oppgaven som "Spisevært" for de svenske krigsfanger. Spiseverten var ansatt hos garnisonen og ble innlosjert i Fangegården som en slags restauratør. Allerede kjent som han var, på grunn av sin sårlegende Grøt, også kalt Balsam, kokt på lokale urter, må han ha vært en viktig person i det bergenske helsevesen i første halvdel av 1800-tallet. "Recepten til denne Grød haves endnu paa Løveapotheket i Bergen", kunne Barstad fortelle så sent som i 1887, nesten femti år etter at Spiseværten døde.[37]

1808 Den første julemiddag

Når sognepresten hadde sørget for den åndelige føde og juledrammen, måtte det bli spisevertens plikt å sørge for litt ordentlig julemat til fangene. Han hadde ikke meget å rutte med. Flesk eller annen dyr kjøttmat kunne det ikke bli tale om, hvis det i det hele tatt var å oppdrive, men han visste at mange i dalene på Østlandet og i indre Trøndelag brukte lutfisk som julemiddag, og ble fortalt av fangene at det var en skikk som de i noen grad også kjente i det indre av Sverige. Råvarene til et slikt måltid var ikke så vanskelig å skaffe. Det lå rikelig med tørrfisk på Tyskebryggen, ikke minst i de årene da den engelske blokaden hindret all eksport til Sør-Europa.

Den fremgangsmåten som spiseverten benyttet i 1808, da han laget den første julemiddag for de svenske krigsfangene, var den samme som den som ble brukt helt opp til våre dager når det var god tørrfisk å få utpå høsten. Hans angivelser var alltid beregnet for kokelag på 20 personer. Dette er beholdt også i denne oppskrift. Derimot er den tids vekt- og mengdeangivelser omgjort til de mere moderne betegnelser, kg og liter.

Spiseværtens Ludfisk

Tag 4 kg vintertørket Stokfisk af Torsk, eller hvis det er ønskeligt, af Lange eller Brosme, som er rimeligere at købe. Af denne Mængde fåes ca 18 kg ferdig udblødt Ludfisk.

Tørfisken blødes først i 3 døgn i koldt Vand, helst rindende, for exempel i en liden bæk.

Efter at være taget op og aftørret, lægges Fidsken i en Jerngryde og overhældes med Fidskelud. Denne fremstilles af 4 liter ren Birketræes Aske taget fra Kackelovne og Skorstene [Grue] hvor det kun har været brugt Birkebrænde. Asken koges med 10 liter Vand tilsat 2 Kopper lædsket Kalk opløst i en liter Vand ; Luden afkøles og afsies [siles] naar den er bleven klar, gennem et Dorkslag, saaledes at Bundfaldet bliver tilbage. Fidskeluden tilføres saa meget extra Vand, at Fidsken kan dækkes deraf.

Heri ligger Fidsken i 3 Døgn, eller til Fidsken er tilpas blød. Luden hældes nu

af, og Fidsken udvandes paa ny i mindst 3 døgn i koldt, rindende Vand. Før kogning trækkes skindet af, og Fidsken skjæres i passende Stykker. Hvis den er tilstrækkelig udblødt behøver den nu kun et Opkog. Haard Fidsk maa koge længere.

Ovenstående Mængde Ludfisk vil være tilstrækkeligt til at bespise 18 voksne, arbeidende personer. Man lader fisken ledsage af kogte Potades, grønne Ærter, helst af de russiske der under reisen til Norge med Skib, har fået en fortrinlig Smag. Hertil tages varmt Stegefedt af Sideflæsk eller smeltet Smør. Når sådant ikke er til at erholde, kan man lave en hvid Melsaus.

Etter ordre fra høyeste hold, sannsynligvis fra hans prinselige høyerværdighet, Christian August selv, var det bestemt at den daglige bespisning av de svenske krigsfangene i Bergen skulle ordnes etter de samme retningslinjer som gjaldt for landets egne soldater. Prinsen hadde allerede, etter ønske fra sin svenske motpart inngått våpenhvile langs grensen, og nå hadde han følere ute med tanke på å bli svensk tronfølger hvis kongen skulle bli avsatt. Da kunne han ikke risikere at svenske krigsfanger skulle vansmekte i en norsk fangeleir som han selv var øverste sjef for. Slik gikk det til at garnisonen skulle dele ut en basal porsjon av brød til hver fange. og at fangene selv sørget for resten av maten ved hjelp av de forpleiningspenger som hver og en fikk tildelt. Alle, både underoffiserer og menige blant fangene, fikk tildelt 6,5 pund = 3,25 kg brød hver femte dag dvs en brødrasjon på 650 gram per dag. Brødet ble bakt av rugmel fra Statens eget lager på festningen, etter anbud fra byens bakere. Det ble mange gode brødskiver til hver mann, men ønsket fangene noe mer enn dette, noe å ha på brødet, måtte man selv betale det av forpleiningspengene. Også disse synes å ha vært av samme størrelse for fangene som for landets egne soldater. De menige fikk utbetalt 6 skilling pr dag, og hver underoffiser 12, 5 skilling. Det kunne ikke bli til noen lettsindighet i matveien når pengene også skulle rekke til tobakk, såpe og andre livets små fornødenheter. Vil man sammenligne med vår egen tid, får vi vite at i norske soldatforlegninger spiser soldatene selvfølgelig så meget brød som de ønsker, men at kjøkkensjefen regner med et gjennomsnittlig forbruk av et halvt brød, dvs 375 gram brød per soldat per døgn, men da med fri tilgang av alskens pålegg, salater etc.[38] Det var "Spiseværten", Paulus Tønder, som stod for denne småhandelen med matvarer og andre fornødenheter, uten provisjon av noen art, men andre kunne også etter tillatelse komme inn i fangegården og handle direkte med fangene. Vi må regne med at smør, noe salt sauekjøtt og flesk, spekesild, røkt sild og annen fisk hørte til det spiseverten hadde å by frem, og så kanskje et stykke ost av og til.

Også middagsmaten måtte fangene til daglig klare selv av forpleiningspengene. Vi må anta at de slo seg

sammen i kokelag på kanskje 20 mann og at lagene vekslet om rekkefølgen ved skorsteinene [dvs gruene, kokestedene]. Bare på søndager fikk de et ferdig måltid varm mat med kjøtt og kjøttsuppe. Det kostet 6 skilling per mann, hvorav dog garnisonen betalte halvparten. Vi tør knapt håpe på at dette søndagsmåltidet hadde samme kvalitet som det som var spesifisert for Det civile Sygehus i Bergen allerede i 1791. Der skulle det være 235 g. oksekjøtt uten bein, og 1 l kjøttsuppe. til hver av pasientene. Vi må nok regne med at kjøttmengden var mindre og suppen tynnere i disse krisetider. Kanskje var der litt poteter og kålrabi i den sammen med de små kjøttbitene. Poteten var kommet til Norge, men var ennå ikke blitt et fast innslag i det daglige kosthold. Det var havregryn, eller helst hel byggryn, som nå som før skulle gi suppen konsistens. Andre grønnsaker og vegetabilier var ennå ikke blitt vanlige dyrknings -og handelsvarer. I juni måned (1809) meldte spiseverten fra om at han ikke lenger kunne levere søndagens middagsporsjoner til krigsfangene til den avtalte pris, 6 skilling. Bergen var i største mangel av alle kornvarer, og "Potatos, dette ypperlige Brød-Surrogat, er her nu aldeles ingen af". Nye kunne ikke ventes før om 2 måneder, og da bare til høye priser, skrev politimesteren i Bergen til magistraten [byrådet]. Den nye festningskommandanten, generalmajor Hoff, sørget for at prisen kunne settes opp til 7 skilling per porsjon, men fortsatt måtte fangene selv betale halvparten av måltidet.

Ettersom forpleiningspengene fikk mindre og mindre kjøpekraft på grunn av de stadig økende priser, søkte den bergenske garnisonen om å få gå over til "naturalforpleining", slik de hadde det i roflotiljen. Der ble de forskjellige råvarer som mel og gryn, erter, flesk og kjøtt, utdelt i mannsrasjoner for et visst antall dager for hver vare. Og ikke å forglemme, en dram brennevin på 40 ml. hver dag. Søknaden ble avslått, men alt tyder på at både soldatene og fangene, likevel kunne holde sulten fra livet uten problemer. Det var det langtfra alle i Norge som kunne den gang. Mens man i det militære klarte seg på grunn av de kornlagre staten hadde lagt opp på festningen og som siden ble supplert med en og annen kornlast fra Danmark eller fra Arkhangelsk, sneket inn i landet forbi den engelske blokaden, forekom det jevnlig at fattigfolk i de ugunstigst stilte landdistrikter var på gravens rand på grunn av matmangel. Tørkede erter var den eneste importerte grønnsak som hadde noen betydning i kostholdet. Det ser man av det faktum at erter kunne innta en betydelig plass i kornlastene fra Russland og andre steder.

Vi vet ikke stort om hva krigsfangene selv syntes om kostholdet i Fangegården. Som vanlig i den svenske arméen, var storparten av dem bonde- og husmannssønner Det var de som hadde tvungen militær tjeneste, og uår og nødsår hadde mange av dem opplevd før i sine egne hjemtrakter. Kanskje syntes noen av dem at det var lite kjøttmat i det bergenske kostholdet.

Til gjengjeld var det ikke få av dem fra de svenske innlandsbygdene som her fikk smake fersk saltvannsfisk for første gang. Hver morgen flokket fiskere fra de nærmeste distriktene seg ved porten til Fangegården og bød frem sild, torsk, sei og makrell, eller hva årstiden hadde å by på. Noen fanger la merke til at den bløte frembuktningen som de hadde hatt så lenge de kunne huske foran på halsen, over strupehodet, gradvis svant inn og ble helt borte. Den gang kjente man ikke årsaken. Men i dag vet vi at de i årevis hadde hatt en forstørrelse av skjoldbruskkjertelen på grunn av jodmangel, det vi kaller struma. Dette har tidligere vært kjent også i enkelte norske innlandsbygder hvor jorden og vannet inneholder for lite jod. Fra slutten av 1930-årene har man unngått dette ved at det settes en liten mengde jod til det bordsaltet vi kjøper.

Det var dog innenfor bruken av tørrfisk, at Spisevertens veiledning kom til å sette de varigste merker etter seg i svensk matstell. Og tørrfisk var alltid til å skaffe fra Tyskebryggen. Det varte ikke lenge før man kunne se svenske krigsfanger sitte på trappesteinene inne i Fangegården opptatt med å banke tørrfisken mør nok til snarlig fortæring som snop. Det var blant disse krigsfangene den svenske skikken først oppstod, å bruke stokkfisk av lange og brosme til å lage lutfisk av. Disse to fiskeslagene var blant nordmenn mindre ansett enn torsk, og derfor billigere og lettere tilgjengelig for krigsfangene. Denne skikken tok de med seg til Sverige da de ble sluppet fri, og har fortsatt den siden, likedan å bruke en hvit melsaus på lutfisken.

Spiseverten Paulus Tønder (1760-1840) var en heder for sin stand.

Vi kommer ham ikke nærmere enn ved å lese de minneord som sto om ham i Adressecontoirets avis, da han døde som hederskronet olding, 30 år etter at de svenske krigsfangene hadde fått friheten tilbake. Han må ha vært en vesentlig årsak til at så mange av dem, senere kunne minnes fangetiden i Bergen med et smil om munnen:[39]

Født i Bergen d. 8. October 1760 Hans sunde Sjæl i det sunde Legeme lige indeni Oldingalderen var en Lovtale Over hans førte Liv; Kun fire Dage var han syg, da han blidelig Henslumrede i Døden, den 14de Mai, 1840. Faa have vel i vor Bye havt en større Omgangskreds; Det var mærkværdigt, hvor yndet han var af Høie og Lave, af Unge og Gamle; det var dog hans Hjertes gode Egenskaber der skjænkede ham denne Yndest. Ærlig og godmodig var han og, munter og oprømt, kjærlig og tjenstvillig. De fattige kom han redebon til Hjelp med sit bekjendte Lægemiddel, og rakte dem ofte en velgjørende Haand. Hos sine mange Venner og Bekjendte, hos sine fattige Naboer har han efterladt sig et kjært Minde.

3/12 1809 Innvielse av Fredens Bolig

Det var 1600-1800 menneskene som fylte Korskirken denne dag, og vi må anta at også et betydelig antall av de svenske krigsfangene, som selv hadde

arbeidet på kirkegården, hadde funnet en plass blant dem, . Etter at residerende kapellan ved Korskirken, Christen Brun, hadde forrettet høymesse, steg hans far, biskop Johan Nordahl Brun, opp på prekestolen, og holdt innvielsestalen som han selv hadde kalt "En tale mod Fornuften".

Biskopen tok utgangspunkt i anleggelsen av denne kirkegård, at det var gjort så meget for å gi den et vakkert og smakfuldt preg. Særlig nevnte han inngangspartiet med den smukke smijernsport. Dette i motsetning til slik opplysningstidens rasjonalister ville ha det. De representerer "Nutidens Afgud, den saakaldte rensede Fornuft." Den sier at "Livløs Krop ikke føler Smerte, og kan derfor heller ikke lide under Smerter". Altså er det likegyldig hvor den døde kropp kommer hen, bare den kommer langt nok vekk.[40] Byens gamle kirkegårder var i høy grad preget av denne holdning. De var vanskjøttet og overbelagte i en sådan grad at graverne ved oppkasting av nye graver, ikke sjelden kom til å støte inn på tidligere begravelser hvor forråtnelsen fremdeles var langtfra fullstendig.

På denne bakgrunn av anerkjennelse for at Fredens Bolig hadde fått en så tiltalende utforming, blir det enda mer slående at biskopen, ved denne gode anledning, ikke med et eneste ord nevnte krigsfangenes innsats med å bringe kirkegården i stand. Han spurte ikke om det var noen av dem som hadde gjort det fine smedarbeidet på porten, som biskopen var så begeistret for? Sannsynligvis unnlot han dette med vilje for ikke å komme til å fremføre noe som kunne kaste et formildende skjær over erkefienden, Sverige. Det lå da også fjernt fra holdningene til den sterkt nasjonalsinnede biskop.

Nordahl Bruns "Tale mod Fornuften", gir oss således ikke mer konkret viten om de svenske krigsfangene og deres innsats som kirkegårdsarbeidere. Bare en av dem fant sitt siste hvilested der. Men vi vet fra annet hold at Fredens Bolig snart gerådet i det dypeste forfall. "Den staaer som en øde og sørgelig Ruin, et Mindesmærke over en skjøn Idee, qvalt i det Moment den var sin Udvikling nær", skriver Lyder Sagen og Herman Foss i sin Bergens Beskrivelse fra 1824.[41] Men kirkegården ble ikke nedlagt før i 1928, etter at 2200 personer hadde funnet sitt siste hvilested der.

De tre fangene som døde først, ble begravet på den vanlige kirkegården tilhørende Korskirken, St. Martins, mens den siste som døde, Johan Elberg, fikk sin grav på Fredens Bolig, hvor han selv hadde arbeidet med å gjøre det karrige jordsmonnet dypt nok til å kunne brukes til begravelser, slik loven krevde.[42]

Danske Christian August ble til svenske Karl August, men fikk hjerteinfarkt

Det hadde vært våpenhvile ved grensen nesten hele året 1809, men forhandlingene om en endelig fredsslutning trakk ut helt til den 10.

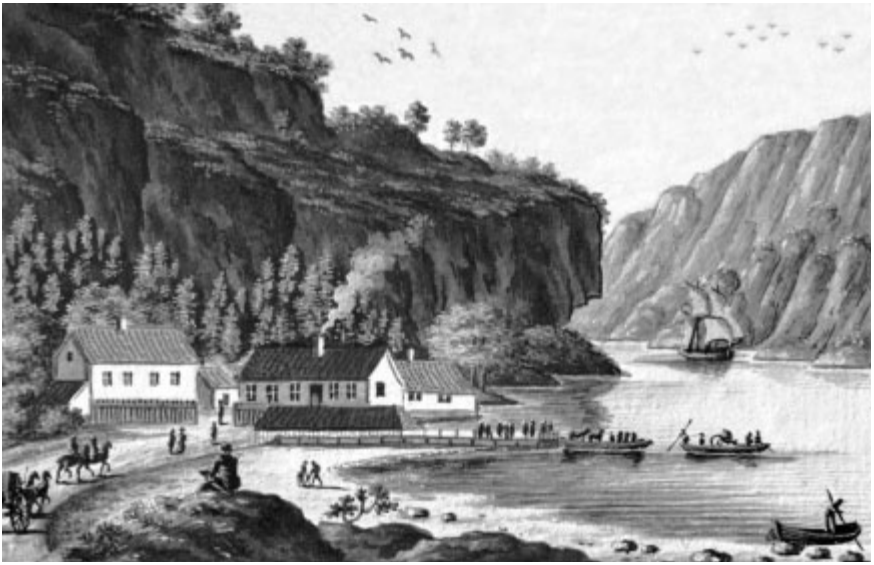

Svinesund, der hvor det er smalest ca 1790. Her gikk en stor del av ferdselen mellom Danmark og Norge

desember dette året. Da ble fredsavtalen undertegnet i Jönköping, denne gang uten landavståelse fra noen av sidene. Situasjonen var høyst uoversiktlig, med Christian August fremdeles som øverstkommanderende i Sør-Norge og tilsynelatende lojal stattholder for kong Frederik d. VI i København, samtidig som han allerede den 18. juli (1809) var blitt valgt til svensk tronfølger og nå forberedte seg til å gå over grensen og bli svensk.

Den 29. desember (1809) gav Christian August melding til alle regimenter om at han fra denne dag tok avskjed både som øverstkommanderende general og som stattholder.

En uke senere, den 7. januar 1810, drog Christian August over grensen ved Svinesund, og ble kort etter adoptert av den aldrende og barnløse kong Karl d . XIII under navnet Karl August. Han oppnådde straks stor popularitet i den brede befolkning også i Sverige, og gled inn i rollen som svensk kronprins og fremtidig hærfører. God tid i forveien hadde han gitt ordrer om at frigivelsen av de svenske krigsfanger skulle begynne den 19. januar. Christian Augusts medgang kom ikke til å vare lenge.

Den 28. mai 1810, mens han deltok i militærøvelser i Skåne, falt han plutselig baklengs av hesten og var død. På bakgrunn av det vi har hørt tidligere om hans brystsmerter og umåteholdne bruk av tobakk, er det grunn til å tro at

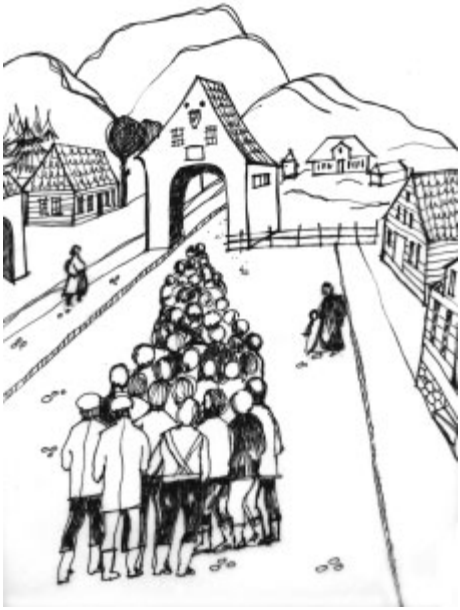

Svenske krigsfanger på vei hjem. Januar 1810

det var et stort hjerteinfarkt som rammet ham. Ryktene om at han var blitt forgiftet var imidlertid så hårdnakkede, at det oppstod tumulter under begravelsen i Stockholm. Den svenske riksmarskalken ble trukket ut av gravfølget og drept.

Dermed kunne konkurransen om den svenske tronfølgen starte på nytt. Kong Frederik d. 6. meldte straks sin interesse, og begikk det kunststykke å få sendt syv ballonger med propagandaskrifter over Øresund til den skånske befolknining, uten at det hadde stor effekt.[43] Christian Augusts eldre bror, hertug Frederik Christian, og gift med kong Frederiks halvsøster, var den som lå best an.[44] Men kongen la alle mulige hindringer i veien for ham, således stadig vakthold rundt hans residens for å kunne stoppe eventuelle svenske utsendinger. Men så gjorde Jean Baptiste Bernadotte, fyrsten av Ponte Corvo sin entré i midten av august måned (1810). Han, Napoleons general og marskalk av Frankrike, hadde skiftet side i krigen. Godt hjulpet av kostbare gaver og rundelige pengebeløp, ble han straks den suverene vinner av valget til tronfølger, og trådte snart i funksjon som den virkelige makthaver i Sverige. Men det er en annen historie.

Januar 1810. Krigsfangenes hjemreise og kapteinens død

Kildematerialet vedrørende de svenske krigsfangene i Bergen er meget sparsomt, ikke minst den delen som handler om deres frigivelse og hjemreise. Stiftamtmannens arkivmapper om dette er påfallende tomme, og det som er skrevet om fangene av tidligere forfattere, er for det meste satt på papiret 80 år etterat begivenhetene fant sted.

Etter at fredsslutningen mellom Sverige og Danmark- Norge var undertegnet, var det ikke lenger noe grunnlag for å holde på krigsfangene. At Christian August var blitt svensk tronfølger, gjorde det også mye lettere å slippe dem fri. Men atskillige forberedelser måtte til før de kunne dra av sted. Telt og proviant måtte skaffes, klær og skotøy måtte være i orden,

Fangene ble delt i 4 grupper, hver av dem på 55-60 mann, og den 19. januar

1810, en måneds tid etter fredsslutningen, kunne første gruppe begynne marsjen mot hjemlandet. Transporten skulle gå "overland gjennem Valders til Kongsvinger", forteller Barstad . Den ble eskortert av en bergenhusisk underoffiser og 12 grenaderer under kommando av premierløytnant S. B. Meydell.[45] Han hadde fått kommandoen over alle gruppene, og fulgte selv med den første. Så fulgte de andre etter med noen dagers mellomrom.

Kommandanten på Bergenhus, generalmajor Engelbreth von Hoff, lot arrangere en mer høytidelig appell på oppstillingsplassen i Fangegården før første pulje fikk gi seg ut på den lange ferden til fots gjennom Valdres til Kongsvinger. Til stor lettelse for noen av fangene, kunne generalen som avslutning på sin korte tale, meddele, at hvis noen ved en forglemmelse, hadde etterlatt seg ubetalt gjeld, så ville denne bli gjort opp av festningens kommandantskap. Slik ble det også ordnet da det senere viste seg at summen av den etterlatte gjeld utgjorde 200 Rdl. og 92 Sk.[46]

De av personalet i Fangegården som hadde hatt mest med fangene å gjøre, og som også hadde sørget for tilstrekkelig utrustning med mat og klær for den anstrengende vintertur over fjellet, var bedt om å være tilstede ved avmarsj.

Den avholdte spisevert Paulus Tønder var der nok, men han som fangene aller helst ville ta et personlig farvel med,

Fig. 11 Veien langs Svartediket og Isdalsvannet mot Borgarskaret og Arna. J. F. Dreier 1822. Bergen Museum, UiB.

leirsjefen kaptein Dietrichsen, var forhindret. Han var noen dager tidligere blitt tvunget til sengs av det han først trodde var en alvorlig forkjølelse, men som bare ble verre og verre. Regimentschirurgen, dr. Schwindt, hadde på grunnlag av de sterke kulderystelser og deretter følbart høy kroppstemperatur, samt de sterke sting for brystet, "uden at der var noget særligt at hoste op", stilt diagnosen lungebetændelse, pneumonia, senere i århundret kalt pneumonia crouposa, krupøs pneumoni.[47] Dette var en fryktet sykdom, ikke sjelden dødelig, helt til vi fikk sulfapreparatene i slutten av 1930-årene og penicillinet i 1940-årene. De sterke omslag med kamfer og kamille på brystet og halsen som var vanlig behandling den gang, hadde ingen effekt. Kaptein Dietrichsen døde den 23. januar 1810, bare 4 dager etter at den første gruppen av svenske krigsfanger hadde forlatt Bergen, på vei mot hjemlandet. Han hadde sitt hjem i 17. Rode hus nr 48, kalt Brogade 5, senere omdøpt til Domkirkegaten. De gamle husene i nr 5, 7 og 9 står der fremdeles. Han ble begravet under stor deltakelse på Domkirkegården. Fredens Bolig den kirkegård som hans egne undergivne, de svenske krigsfanger, nettopp hadde opparbeidet, hadde ennå ikke fått status som kirkegård også for de høyere samfunnsklasser.

Minneord over den velbyrdige kaptein

De minneord om kaptein Dietrichsen som sto å lese i Adressekontorets Efterretninger lørdag den 3. februar 1810, forteller oss atskillig både om mannen selv og om den tid han levde i:

Herunder hviler Støvet af den i Livet velædle og velbyrdige Herr Capitain, nu i Døden salige Bærent Frøchen von Dietrichsen, fød i Bergen den 10 de Juni 1766, gift 1799 med nu igjenlevende dybt sørgende Enkefrue Susanne Elisabeth, fød Frøchen. I dette udmærkede Ægteskab velsignet med 5 Børn, hvoraf de 3 ere døde, blev han bortrykket af en voldsom Feber den 23 Januar 1810 fra sin inderlig elskede og nu i dobbelt Sorg, frugtsommelige Frue. Skjønt opdragen til Krigsmand, havde han de elskværdigste Egenskaber for det fredelige huuslige Liv; men for at savnes desto mere af en fortræffelig Hustru, som den bedste Mand; af vakkre Børn, som øm og fornuftig Fader; og af den værdigste Svigermoder, som virkelig Søn. Han var hvad hans Vilkaar bød ham : god Husholder. Aldrig uvirksom greb han enhver anstændig Anledning til redelig Fortieneste. Han ærede Religionen og var vennesalig mod alle. Nidkiærhed for de svendske Fangne, hvis Omsorg var ham betroet, blev hans dødelige Sygdoms Aarsag ; men ogsaa disse brave velsignede ham. Ingen, med hvem han stod i nær Forbindelse, kan bebrejde ham, manglet Pligt. Han efterlod sig ingen Fiende og ingen Gjeld, et Eftermæle som kun Faa fortiene.

Berent Dietrichson ble bare 44 år gammel. Han var 34 år da han giftet seg, men i de 10 årene han hadde vært gift var han blitt far til 5 barn, og det 6.

var på vei. To av barna var allerede døde. Han beskrives som en snill og vennlig mann til tross for at han hadde fått militær utdannelse, en øm og fornuftig far. Kombinasjonen av militær utdannelse og et fredelig vesen var kanskje ikke så vanlig den gang. Når døden innhentet ham så tidlig, mente man at det skyldtes at han hadde slitt seg ut i omsorgen for de svenske fangene, ikke minst nå når alt skulle forberedes til den lange hjemturen. Sannsynligvis hadde han stått ute i det våte og kalde vinterværet og hjulpet dem med å gjøre klar en vogn eller slede til den lange turen. Så fikk han en forkjølelse som utviklet seg til dødelige lungebetennelse. Understrekningen av at han grep enhver mulighet til redelig handel og fortjeneste er bemerkelsesverdig. Statens utgifter til underhold av krigsfangene var meget store, og kunne selvfølgelig gi årsak til rykter og mistenkeliggjøring, ikke minst når det gjaldt en mann med stor familie som var gjeldfri allerede 44 år gammel.

Hedersgaven til kapteinen A. Snusdåsen sett ovenfra

En hedersgave til kapteinen

Før den første gruppen av svenske fanger marsjerte ut fra Fangegården den 19. januar (1810), fikk to av dem løpe de få skrittene bort til kaptein Dietrichsens hjem i Brogt nr 5 for å avlevere en liten pakke. Kapteinen lå syk, men fru Susanna Elisabeth og de tre barna, tok i mot.[48]

Straks de var tilbake i geleddene, lød en kort trommevirvel, og marsjen begynte, oppover Domkirkegaten, Hospitalsgaten (St. Jørgen), gjennom Stadsporten og oppover Kalfarveien. På trappen utenfor nr 14, Hans Tanks Minde, sto Regimentskirurgen, Wilhelm Johannes Schwindt og vinket farvel. Fra Kalfartoppen svingte

kolonnen inn i Kalvedalsveien, inn i Isdalen og videre gjennom Borgaskaret til Arna. Herfra fortsatte ferden over Trengereid til Voss og videre østover til Lærdal og Valdres.

Krigsfangene hadde av og til drøftet et prosjekt som helt opp til vår egen tid synes enestående i krigshistorien. De ville belønne sjefen for Fangegården i Bergen med en hedersgave som et slags takk for oppholdet. Hvem som først hadde foreslått dette, vet vi ikke. Der var ingen offiserer blant krigsfangene i Bergen. Således ser det ut til at tanken om en gave til sjefen har oppstått spontant i rekkene av menige soldater og underoffiserer. Da saken ble høyaktuell ved den plutselige fredsslutning rett før de skulle til å feire sin annen jul som fanger i Bergen, fikk de det travelt. Hva gaven skulle være hadde vakt atskillig diskusjon på fangegården, men de ble stående ved at en sølv snusdåse med en passende inskripsjon, ville være både mest statelig og det som var mest forenlig med fangenes trange økonomi. Penger til dette uvanlige foretak hadde de skrapt sammen ved å ta arbeidsoppdrag for byens håndverkere og andre byens borgere.

I tiden mellom fredsslutningen (10. desember 1809) og avmarsjen fra Bergen (19. januar 1810) fikk fangene frigang, og kunne da gjøre avtale med sølvsmeden Andreas Beeder som hadde verksted i rode 5, like ved Nykirken, om levering. Den ble ferdig til avtalt tid og deretter som nevnt ovenfor, overrakt til fru Dietrichsen da første gruppe av fangene forlot Fangegården den 19. januar 1810.

Siden har snusdåsen hatt sin egen tilværelse, de første 65 år i slekten Dietrichsons varetekt som et familiært klenodium, deretter, de siste 130 år, på svenske muséer som fikk den som gave fra et medlem av slekten som på ny hadde stiftet nær kontakt med Sverige. Den fortjener en egen omtale:

Det dreier seg om en snusdåse av tradisjonell modell, spissoval, med et flatt, tettsluttende lokk. Utvendig på lokket finnes en enkel dekor bestående av sikksakkbånd og punkter. Uregelmessigheter i sammenføyingen mellom bunnen og kanten av dåsen, og likedan uregelmessige detaljer i dekoren kan tyde på at det i hvert fall ikke er sølvsmedmesteren selv som har stått for utførelsen, men en noe mindre erfaren svenn. Rekken av 5 stempler i bunnen av dåsen etterlater ingen tvil om hvor den stammer fra: Den begynner med Bergens bystempel som viser Stadsporten hvilende på 7 kuler, de 7 byfjellene, deretter guardeinstemplet, en stående oval med en innskrevet P, etter daværende guardein Mathias Pettersen (1790-1812). Så mesterstemplet med mesters forbokstaver AB, for Andreas Beeder, skrevet sammen på karakteristisk måte. Deretter årsstempelet som angir året da gjenstanden ble produsert. Det har form som et liggende rektangel med tallet 10 innskrevet, en kortversjon av 1810. Endelig til slutt, månedsstemplet som

forteller når på året snusdåsen ble laget. Det har form av et liggende rektangel med to bølgelinjer innskrevet. Dette er vannmannens tegn, og representerer tiden fra 21/1 til 18/2. Her har sølvsmeden gjort en liten tilsnikelse ettersom vi vet at fangene forlot Bergen allerede den 19/1. Eller kanskje ble snusdåsen forutbetalt av fangene, hvoretter sølvsmeden gjorde den ferdig, stemplet den og avleverte den til familien Dietrichsen noen dager senere. Endelig den gullforgylte innsiden av lokket og bunnen. Her finner man en fint utført gravering med følgende tekst:

Gifven
Månniskjo Vånnen
Berent von Dietrichsen
till Åminnelse
af
erkånsamme
svenske Krigsfångar
d. 19. de Janu : 1810

Graveringen er tydelig og meget nøyaktig i alle detaljer. Det ligger nær å tro at den er utført av en som var mer øvet i faget, kanskje mester selv, enn han som laget selve dåsen. Handverket i graveringen er således i skjønneste orden. Men vi må sette et spørsmålstegn ved teksten. Han som bestilte dåsen, ønsket at graveringen skulle være på svensk, men det språket var ikke gravørens sterkeste side. Han lot den svenske å (bolle å) representere både seg selv og den svenske ä som han tydeligvis ikke kjente. [erkänsamme, ikke erkånsamme] Vi må gå ut fra at det var enken etter kaptein Dietrichsen som tok hånd om snusdåsen de følgende år, inntil også hun døde i 1839. Da gikk den over til det eldste av hennes barn, Fredrik Dietrichson (født 1800), som var "bokholder og sekretær ved Bergens Bankavdeling", samt "medlem av Bergens formannskap".[49] Da han døde i 1852, gikk snusdåsen over til hans og konens eneste barn, sønnen Lorentz. Han ble den første som gjorde omverdenen oppmerksom på den spesielle historien som knyttet seg til denne hedersgaven, og var den som sørget for at den ble sikret for ettertiden.

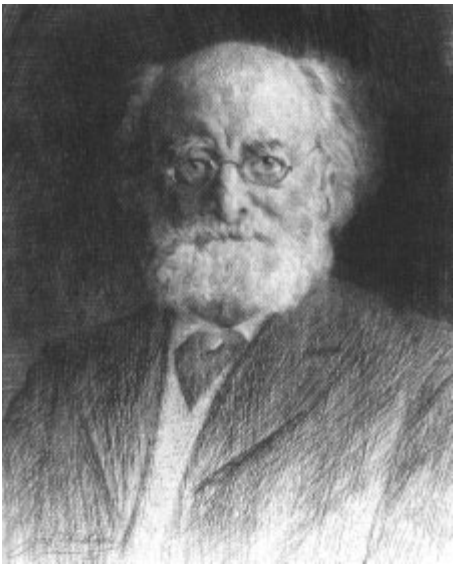

Lorentz Henrik Segelcke Dietrichtson

Lorentz Henrik Segelcke Dietrichtson (1834-1917) studerte først teologi, men gikk snart over til nordisk litteratur, og ble dosent i nordisk litteratur ved Universitetet i Uppsala. Han utgav en

rekke kunstlitterære verker, og ble professor ved Kunstakademiet i Stockholm. Etter å ha bodd i Sverige i 16 år, flyttet han i 1875 til et nyopprettet professorat i kunsthistorie ved Det kongelige Frederiks universitet i Kristiania. Ved sin fratreden i Stockholm ble han hyllet og hedret over all måte for sin epokegjørende innsats for nordisk kunsthistorie. Det var ved denne anledning han i et fortellende dikt, skrevet av ham selv, trakk frem i lyset sin farfars innsats for de svenske krigsfanger 65 år tidligere.

La oss følge Morgenbladets referat fra festlighetene i Stockholm:[50]

Selskabet for professor Dietrichson i Stockholm i lørdags havde samlet omtrent 100 Personer af Videnskabsmænd, Kunstnere, Literater og Kunstvenner m. fl. Æresgjæstens Skaal udbragtes i en længere Tale af Intendant Scholander, Fru Dietrichsons af Hr Wieselgren. Begge besvaredes af Professor Dietrichson, der desuden oplæste følgende Vers forfattede af ham selv.

Farfars Snusdåse

For den fædrenearv, jeg har taget imod
Behøver jeg aldrig at lukke og låse
Thi det var - om kursen er rigtig god-
Et syv eller otte Rigsdalers klenod,
En sølvforgyldt snustobaks dåse

Jeg snuser ikke. Den står der tom.
Den er simplere end de fleste
Men dog er dåsen min helligdom.
Miin fædrenesaga, mit adelsdiplom
Og det så god som de bedste

Det var i attenhundred og ni
I krigens tid, den hårde
Da alle lede og ingen gik fri,
Da kuglemusik var stadsmelodi,
Og alle mand drog af gårde

Da førte en ung, en norsk kaptein
En afdeling svenske fanger
Fra Østerdalens truede egn
Til staden med den evige regn
Til Bergen over Hardanger.

At hade sin broder ham tyktes en kval,
Og på krigens ret han ej troede
Hans theori var muligens skral.
Men han havde en praktisk sund moral
Overalt at øve det gode.

Han blev ingen fangevogter for dem.
Han spurgte ei stort efter grader.
Soldat som fører fandt alle et hjem
Ved hans simple arne, da de kom frem,
Og kaldte ham vakkert "Fader. "

Da de ret havde fået hverandre kjær,
En smitsom farsod dem hærjed.
Langt borte var slægt og venner der.
Og de havde ingen som stod dem nær.
Men dog en som våged og værged.

Thi da var det han viste sit hjerte bedst.
Han våged dager og nætter.
Han slæbte og sled som en arbeidshest,
De syges læge, de døendes prest
Og han orked for fire jætter.

De frisknede til. Da krigen blev endt.
Da blomsten gulned på engen.
Prins Christian August blev svensk kronprætendent,
Og alle fangene hjem blev sendt.

Da --lå han på sottesengen.

Han havde taget arbeid og nød
Og sottens smitte med dem.
De skiltes med tårer. Hans hjerte det brød.
Og ud på sommeren var han død.
Just da de andre kom hjem.

De vidste det ikke. Den gang de drog hen,
Kjøbte de i Stavanger
En snustobaksdåse og sendte ham den .
Deri stod blot "Til en menneskeven
Fra taknemlige svenske fanger"

Han var min farfar. Min arv som sagt.
Syntes ei stort at gjemme.
Og lenge lå den til side lagt.
Den glemtes på livets vilde jagt,
Som tidt vi det bedste glemme

Men se? Hvad skede? Det blev for sand
Min skæbne en stormfuld dag
At søge, hjemløs i eget land,
Et hjem hvor jeg kunne virke som mand,
Under svenskens gjestmilde tag.

Da tog jeg min gamle dåse ret
Fra dens rustne gjemme frem,
Og pudset den, så den blev blank og net,
Den skulde bli mig en amulet
Kanske i mit nye hjem.

Om ingen her eiet en venlig trøst
For den fremmede svend, da-sagte
Vilde jeg tage den fra mit, bryst
Og vise min talisman frem som en røst,
Den ingen turde foragte

Når man vendte den fremmede ryggen koldt
Og ugjæstmildt bort mig stødte,
Når svensken blev mig for hård og stolt.
Kanske, når dåsen jeg foran ham holdt,
Et velkjendt øje den mødte.

Nu er jeg her over den sextende vår,
Og elsker mit andet hjem,
Og det skal være den pris det får,
At aldrig en eneste gang i de år
Har jeg taget min dåse frem.

Nu tar jeg den frem, den skal blive her
I sit rette fædrelands værge,
Den gamle gì er den tilbage til jer
Med tak, for I holdt hans sønnesøn kjær.
Og dermed : Gud signe Sverge !

L. Dietrichson

Overleveringene i familien Dietrichson gjennom de ca 65 år som var gått, etter at farfaren døde, har spilt forfatteren av diktet et puss eller to på veien gjennom fortellingen om kaptein Dietrichsen og de svenske krigsfanger. Således er det intet som tyder på at kaptein Dietrichsen var den som hentet de svenske fangene på Østlandet. De kom til Bergen etter ordre fra høyeste hold og ble geleidet av tropper fra Akershus og Bergenhus festninger. Således var det bare under det lange oppholdet som fanger i Bergen at kaptein Dietrichsen hadde kommandoen over dem og passet og pleiet dem "både som læge og præst", slik det står i diktet.

At frigivelsen av de svenske krigsfangene stod i sammenheng med at Christian August var blitt svensk kronprins, kan det knapt herske tvil om. Selve løslatelsen skjedde bare 2-3 uker etter at han hadde gått over grensen og var blitt svensk, Hvilken annen grunn enn å samle velvilje i Sverige skulle Danmark-Norge ha for å frigi flere hundre svenske krigsfanger uten noen form for svensk gjenytelse? På dette tidspunkt, i januar 1810, sto Danmark-Norges allierte, Napoleon, fremdeles på høyden av sin makt, og Danmark-Norge selv hadde ikke lidt noe avgjørende militært nederlag.

Når det så gjelder snusdåsen som professor Dietrichson i diktet lar krigsfangene kjøpe i Stavanger under hjemreisen, er å si at det er lite eller intet som tyder på at hjemreisen gikk over Stavanger, altså med skip. Barstad sier uttrykkelig at ferden gikk over Valdres.[51] Sølvstemplene på snusdåsen viser med fullstendig sikkerhet at den er laget i Bergen hos en velkjent sølvsmed, og det var dessuten forbudt for bergenske sølvsmeder å selge sine produkter i nabobyen Stavanger og vise versa.[52]

Ærlig nok forteller forfatteren Lorentz Dietrichson i diktet at han hadde noen baktanker da han tok snusdåsen med seg til Sverige da han flyttet dit mange år tidligere, da det ikke fantes arbeid for ham i Norge. Ble svenskene for vanskelige å ha med å gjøre, ville han ta snusdåsen frem, og si med et smil at de nok var vennligere stemt mot hans farfar den gang for 60 år siden da han hadde reddet livet til et par hundre svenske krigsfanger, og de takket ham med denne hedersgave.

Men slike konfrontasjoner hadde aldri oppstått i de 16 årene han hadde bodd og arbeidet i Sverige, hans annet fedreland. Nå kunne han i stedet ta snusdåsen frem og på farfarens vegne gi den tilbake til Sverige som takk for "at man der hadde hatt hans sønnesønn så kjær".

Snusdåsen ble i 1875 gitt til Nationalmuseet i Stockholm, men på grunn av omorganiseringer i svensk museumsvesen i de mellomliggende 130 år, kunne den ikke umiddelbart lokaliseres mellom de mange klenodier på muséet, herunder mer enn 800 snusdåser. Ved i møtekommende og iherdig innsats fra muséets side lyktes det dog å påvise at kapteinens hedersgave hadde funnet sin plass i Livrustkammaren.[53] Kanskje har den i gjennom årene fått være med på en og annen liten utstilling, som eksempel på den enklere sølvsmedkunst, men først nå, i vår egen tid, kan vi se den i historisk sammenheng som det første ledd i utviklingen av en bedre behandling av krigsfanger. I den forbindelse husker vi på at kapteinens hedersgave ble tildelt ham 43 år før Florence Nigthingale gjorde sin innsats under Krimkrigen og 53 år før Henri Dunant stiftet Røde Kors.

Ikke alle krigsfangene kom hjem

Vi må regne med at de svenske krigsfangene som hadde blitt valgt ut til forflytting over fjellet fra

Kongsbergområdet til Bergen, hørte til de friskeste og sterkeste blant fangene. Vi hører intet om sykdommer eller dødsfall under den anstrengende marsjen i oktober-november måned 1808, men vel to måneder etter ankomsten til Bergen, inntraff likevel det første dødsfallet. Der var ingen særbehandling av krigsfangene. De som døde, ble ført inn i kirkeboken for Korskirken på samme måte som de av sognets egen befolkning som døde i denne perioden.[54]

Den 17. januar 1809 døde "Svensk krigsfange og ugift Mand Peter Wäster", 21 år gammel, født i Öster Gotlands sogn, begravet på St Martini kirkegård.

Den 6. februar 1809, døde "Svensk Krigsfange og gift Mand Johannes Ahl, 26 Aar gammel, født i Tjerne Sogn i Sverig 1783", begravet den 19. februar på St Martini kirkegård

Den 17. august 1809 døde "Svensk Krigsfange og Ungkarl Ole Lind, 31 aar gammel, født på Gaarden Syrkhovden i Flora Sogn i Westerdalen, Sverige", begravet den 19. august på St Martini kirkegård.

Etter at det den 10. desember 1809 var sluttet fred mellom Sverige og Danmark-Norge,[55] var det enda en av fangene som døde, før de ble frigitt fra fangenskapet. Det var "Svensk Krigsfange og gift Mand Johan Elberg, 33 aar gammel, født i Westeraas i Sverige i 1777". Da han døde den 8. januar 1810, og ble begravet den 12 januar på den nye hjelpekirkegården, kalt Fredens Bolig, var kanskje det siste han sanset, at kameratene omkring ham, full av latter og moro, forberedte seg til å få dra ut på den lange reisen tilbake til Sverige.

Hva døde de av?

Vi kjenner ikke dødsårsaken hos noen av de fangene som døde, men vi tar nok ikke meget feil når vi antar at det var akutte infeksjonssykdommer, enten mage-tarmlidelser eller luftveis-lungeinfeksjoner, som kostet dem livet. Familien Dietrichsons familietradisjon nevner at en smittsom farsott rammet leiren. Det kan dog knapt ha vært en av de alvorligste, dysenteri eller tyfus. Da ville det innenfor korte tidsrom ha dødd flere enn de fire som er registrert i kirkeboken som døde i løpet av et år. Muligheten for kroniske infeksjons-sykdommer må også nevnes. Lunge-tuberkulose ("tæring") hadde således betydelig utbredelse, og kunne spre seg som ild i tørt gress når unge mennesker skulle bo tett sammen under primitive forhold, slik som i militærleirene. Man hadde ikke et eneste effektivt middel mot slike infeksjoner, Det beste som kunne gjøres, var å gi god kost og pleie, og det synes de å ha fått - sett i forhold til de muligheter som fantes den gang.

Fire døde av de 235 svenske fangene i løpet av de ca 14 månedene de var i Bergenhusiske regiments varetekt, svarer til en årlig dødelighet på 1,7 prosent. Dødeligheten i Bergens befolkning som helhet, alle alders-klasser sett under ett, var omtrent den

samme, nemlig 1,8 prosent.

Om man vil prøve å sammenligne dette med noe tilsvarende i moderne tid, ligger det nær å trekke frem de studentene fra Universitetet i Oslo som den tyske okkupasjonsmakten i Norge arresterte den 30. november 1943 og sendte til militærleire (Sonderlager) i Tyskland for et fangeopphold som kom til å vare ca 17 måneder. Av disse 628 fangene i alderen 20 - 30 år døde 12 i løpet av det første fangeåret, dvs en årlig dødelighet på 1,9 prosent.

På dette området var nok krigsfangene i Bergen heller bedre stilt enn mange av de 1800 norske soldatene som var forlagt i Bergen. De siste hadde en tjeneste å utføre, og måtte ut på sine vaktrunder både i vind og vær, natt som dag Mange av dem var forlagt i kalde og dårlige hus hvor de knapt nok kunne holde seg tørre. Man finner da også i beretningene fra den gang at presteskapet og andre myndigheter jevnlig ba befolkningen om å se i nåde til soldatene ved å gi dem ly, og å be dem inn til et måltid mat nå og da, eller forstrekke dem med en vest eller et par votter når kulden beit som verst.

De engelske fangene

Den 16. januar 1810, tre dager før første pulje av de svenske krigsfangene skulle dra avsted, kom den franske orlogsbriggen "Le genie" inn med 22 engelske fanger.[56] Alle var sjøfolk, og fikk i første omgang losjement på festningen og ble "forpleiet ved penger". Etter kongelig ordre av 23. april (1810) var forpleiningspengene nå økt til 48 sk. for en skipper, 36 sk. for en styrmann, og 24 sk. for hver matros. Kort tid senere ble engelskmennene flyttet over til Fangegården. Derfra ble de så den 30. juni ført til Kristiansand og utvekslet med dansk-norske fanger fra "prisonen" i England.

Amerikanske brødskip til Bergen?

Ved lesing av Barstads beretning får man inntrykk av at ryktene om Englands hungerblokade av Bergen kan ha nådd langt ut i verden. I alle fall hevder han at det i januar 1810 kom to skip inn til Bergen, det ene med 4474 kg brød i lasten, det annet med 130 tønner pakket med ferdigbakte brød. Det ble sagt at brødet kom direkte fra Amerika.[57] Hvis det var riktig, kan det ikke ha smakt som særlig nybakt etter å ha duvet over Atlanterhavet på skipskjøl i 4-5 uker. Hvem avsenderen var, foreligger det intet om. Det kan i hvert fall ikke ha vært norske innvandrere i USA som ville hjelpe sine tidligere landsmenn på denne måten, ettersom den første norske bosetting i USA startet først ca 15 år etter at disse begivenheter fant sted.[58] Så må vi ikke glemme at Amerika er mer enn USA. Dengang hørte en betydelig koloni, Dansk Vestindia, til helstaten Danmark-Norge. Sjøfartsbyen Bergen var selvfølgelig ikke den by som hadde minst kontakt med disse fjerntliggende besiddelser. Det lyder likevel helt usannsynlig at det er på disse fjerne øyer vi skal søke forklaringen på brødskipene til Bergen.

Tenker man seg andre amerikanske

organisasjoner eller sammenslutninger bak gaven, må det ikke glemmes at USA den gang, med sine 8-10 millioner innbyggere, ikke hadde den samme økonomiske kraft som i nyere tid. har gjort de store humanitære hjelpeprosjekter mulig, for eksempel Marshallhjelpen etter Verdenskrigen 1939-45.

Mer sannsynlig er det at dette tilskudd av brød ikke hadde noe med Amerika å gjøre, men heller var et ledd i fordekt aksjon fra den nye svenske tronfølgeren, Karl August og hans sympatisører, for å gi et håndslag til sine nye landsmenn som satt innesperret som krigsfanger i en blokkert by. I så fall kom den i grevens tid De norske militære brødrasjoner var nettopp blitt skåret ned, og de svenske fangene sto nå foran en tur tilbake til hjemlandet etter at Danmark-Norge hadde sluttet fred med Sverige 3-4 uker tidligere (freden i Jönköping 10. desember 1809). At denne planen ble gjennomført, hevdes i hvert fall av vår eneste tilgjengelige kilde, H. J. Barstad i sin bok.[59] Han opplyser også om hvem som ledet fangetransporten, men dokumenterer ikke sine opplysninger, som det heller ikke har vært mulig å verifisere ad annen vei. Her må også taes i betraktning at boken kom ut nærmere 80 år etter at begivenhetene fant sted. Det lyder imidlertid lite sannsynlig at man, etter at fred var sluttet, ville sende over 200 utrente krigsfanger, delt i 4 grupper til fots tvers over Norge, fra Bergen til Kongsvinger i januar måned. Det ville ha blitt den rene dødsmarsj, à la general Armfelts marsj over Tydalsfjellene 90 år tidligere. Verken den norske øverstkommanderende, Christian August, eller den svenske tronarving Karl August, som i denne perioden var en og samme person, kan tenkes å ha bidratt til en så hodeløs kommando.

Mer sannsynlig synes det å være at de mystiske brødskipene, etter å ha losset brødlasten, i all stillhet tok ombord de svenske krigsfangene og bragte dem under seil til Østlandet eller direkte til en svensk havn. I så fall klarte Christian August i en og samme operasjon, både å styrke sin popularitet i Norge ved tilførsel av brød, og å bygge opp sin støtte i Sverige ved å bringe krigsfangene tilbake.

Christian Augusts svenske ambisjoner hadde mange støtter også blant makteliten i Norge. Grev Herman Wedel Jarlsberg var kanskje den mest betydningsfulle. Hans ønske var at Christian August, som svensk tronfølger kunne trekke Norge med seg inn i en union med Sverige, men han arbeidet også som forretningsmann, helt fra begynnelsen av krigen (1807), for å sikre Norge tilstrekkelige mengder brødkorn. Det lyktes ham også i løpet av 1808-09 å få inn til landet noen skipslaster korn og erter fra Arkhangelsk, og ble derved ikke bare en politisk støtte for Christian August, men det som var viktigere i den situasjon landet var kommet i, en som kunne skaffe mat til allmuen og kanskje få landet ut av den århundregamle foreningen med Danmark. I beste fall

Grev Herman Wedel Jarlsberg

kunne man håpe at han også kunne få Danmark med inn i en nordisk koalisjon. Det ville bli en stormakt bestående av alle de tre nasjoner, og med Christian August selv som felles konge.

Hvorfor kom svenske krigsfanger til Bergen?

Det er vanskelig å finne hvilke konkrete målsettinger Christian August hadde for å plassere 235 svenske krigsfanger i Bergen. Sannsynligvis var de ikke annet eller mer enn en sikkerhetsforanstaltning overfor både venn og fiende - til bruk i påkommende tilfelle.

Ved alle forhandlinger med svenske motparter, både motstandere og partnere, som ønsket ham som tronfølger, nøt Christian August fordel av å ha mange svenske soldater og offiserer, sannsynligvis oppimot 900, i sikker forvaring på norsk side av grensen, til dels langt borte i Bergen, helt utenfor svensk rekkevidde. Overfor motstanderne var de en militær makt- og trusselfaktor, og overfor partnerne en faktor som kunne kaste glans over hans status som tronpretendent og gjøre den mer tillitsvekkende.

Det ligger nær å tro at svenske krigsfanger spilte en rolle som sikkerhet eller pant i de forhandlinger Chr. Aug. førte utover høsten og vinteren 1808 -09, først om en lokal våpenhvile, dernest om sitt eget kandidatur som svensk tronarving, og til slutt om en endelig fredsslutning. Våpenhvilen langs grensen inntrådte den 7. desember 1808, avgjørelsen om at Chr. August skulle bli svensk tronarving fulgte den 18. juli 1809, og fredsslutningen mellom Danmark-Norge og Sverige ble undertegnet i Jønköping den 10. desember 1809, denne gang uten tap av land fra noen av partene.

Det kan knapt være tvil om at Chr. August kunne bruke de svenske krigsfangene han hadde kontrollen over, som pressmiddel overfor både venn og fiende.

1809, Vinter-vår. Reaksjoner på fangebehandlingen

Det var alminnelig oppfatning blant offiserene, og enda mer i den sivile befolkning at behandlingen av krigsfangene var bedre enn man hadde hørt om tidligere. Vi vet det fra et brev som oberst Engelbreth Hoff sendte til en underordnet bare et par måneder før

han (Hoff) ble utnevnt til general og kommandant på Bergenhus Festning: "At de svenske Krigsfanger behandles saa vel, gjør Landet og især Bergen Ære", skriver han.[60] Sagt på denne måten kan uttalelsen tolkes slik at forholdene for fangene i Bergen kanskje var bedre enn for de fangene som oppholdt seg andre steder i landet.

Den humane behandlingen av krigsfangene, både fysisk og psykisk, ble lagt merke til både i militære kretser og i sivilbefolkningen. De førstnevnte så nok på den med tilfredshet og tilslutning i et underliggende håp om at den ville sette standard hvis de selv skulle være så uheldige å bli fanger hos sine motstandere i krigen.

Holdningen hos den sivile befolkning var nok i betydelig grad preget av den situasjon allmuen selv befant seg i. Vi må anta at de fleste sluttet seg til general de Moths ordre da de første engelske fanger ble tatt i 1801, at de skulle ha anstendig behandling. Men aldri hadde noen hørt om krigsfangenskap med plassering under kasernelignende forhold i et av byens bedre boligstrøk. Bispegården lå bare et lite steinkast bortenfor, og daglig så de prelaten selv, Johan Nordahl Brun, rusle forbi på sin tur ned til Torget og Tyskebryggen for å høre nytt. Lønn fikk de også, nesten som landets egne soldater. Ved sykdom og skader kunne spiseverten Paulus Tønder ofte hjelpe dem med sin viden kjente sårbalsam, og i verste fall tok den navnkunnige regimentskirurgen, Wilhelm Johannes Schwindt, seg av dem. Innsamlingen blant byens befolkning til juledram for fangene var bare det som satte kronen på verket.

Sivilbefolkningens reaksjoner må sees på bakgrunn av de savn og lidelser de selv måtte bære på grunn av krigen, mangelen på mat og klær, og ikke minst de betydelige tap av sønner, ektemenn og fedre langs krigsfronten, dels i kamphandlinger, men kanskje like mange på grunn av kulde, hunger og utmattelse. Den lille bygda Ulvik i indre Hardanger hadde ved folketellingen i 1801 926 innbyggere, derav ca 460 menn, må vi tro. På minnesteinen over de falne i krigen 1807-1814 er 35 navn hugget inn, alle menn. Dvs at 7-8% av den mannlige befolkning døde i denne krigen, i gjennomsnitt ca 1 prosent per år. I nabosognene, Granvin og Eidfjord, falt forholdsvis like mange. Befolkningen var ikke lenger ukjent med forholdene på krigsfronten. Et og annet brev var begynt å komme, spesielt fra offiserer, som fortalte om de fortvilende forhold som hersket, såvel når det gjaldt mat og klær som utrustning for øvrig.

Noen måtte ta sjøveien

Da de svenske krigsfangene ble sluppet fri og kunne legge ut på den lange turen tilbake til Sverige, var 11 fanger så syke at de ikke var i stand til å gjennomføre en så slitsom marsj. Vi må regne med at det var regimentskirurg Wilhelm Johannes Schwindt, som hadde det avgjørende ord i hvert enkelt tilfelle. Det har også vært sagt at det blant de svenske fangene i Bergen, fantes ca 20 som var desertører (overløpere) fra

kampene på grensen våren og sommeren 1808. For disse uføre av den ene eller den annen kategori ble det i løpet av våren 1810 ordnet med båtreise fra Bergen til de svenske festningene i Marstrand, eller Gøteborg. Det ble ikke en samlet transport for alle de fangene som var blitt igjen, men transport i smågrupper etterhvert som fangene ble friske nok, og etter hvert som det bød seg passende skyssleilighet med båter som skulle til den svenske vestkysten. Det varte til langt utpå sommeren før alle var hjemsendt. For desertørenes vedkommende sier tradisjonen, at de ikke slapp fri før Karl Johan Bernadotte kom til makten som ny svensk kronprins senhøstes i 1810. Han som selv hadde forlatt Napoleon og gått over til motparten, hadde nok en særlig forståelse for den slags transaksjoner.

Korrespondansen mellom de respektive festningskommandanter i avsenderlandet Danmark-Norge og mottakerlandet Sverige, viser at utvekslingen av fanger foregikk under nøye overholdelse av alle formalia, slik det var karakteristisk for enevoldskongenes administrative byråkrati. Nedenfor følger et eksempel vedrørende transport av 3 svenske fanger fra Bergenhus til Marstrand Festning i Sverige.[61] Først i følgebrevet med fangene fra kommandant Hoff i Bergen til kommandanten i Marstrand, opplyses om fangenes navn og om betalingen til transportskipperen samt om fangenes egne rettigheter vedrørende brød og sold [dagpenger] under transporten. Til slutt i brevet ber general Hoff om at både han og overkommandoen i Sør-Norge får tilsendt en kvittering på fangenes riktige avlevering så snart de ankommer Marstrand. Da en slik kvittering vedrørende disse tre fangene, ikke lenger var å finne i arkivene, har jeg for å fullstendiggjøre bildet av sakenes gang, tatt med kvitteringsbrevet for 4 andre fanger. Disse ble sendt fra Bergen til Carlsten festning en måneds tid senere.

Til S. F. Comandanten
paa Marstrands Fæstning
udi Sverrig. ----

Med Skipper Poul Pettersen fra Gottenborg, afgaar Dags Dato herfra til Marstrands Festning i Sverrig 3de saadan navnede Svenske Krigs-Fanger:
Grenader Peder Lasson Stadig af Dalslands Regiment,
Musqueter Lars Nilson Grimberg af Elsborgs Regiment og
Mathias Madson Öster af Dalslands Do,
saa haver Transport-Skipperen accorderet 15 Rd, siger Femten Rixdaler Dansk Courant, des foruden det som var bleven ham udbetalt. Ligesom ogsaa Sold og saa videre bliver forlængede , saaledes som det af den engelsk-svenske Comandant har givfet Udtryk for, med 12 Sk daglig i 20de Dage, foruden Brød, som før. Udbedende at General-Comandoet Søndenfjelds i Norge, saavel som Comandantskabet her paa Stedet naar at man ankommer, maatte erholde Behagelig Bevis for disse Krigsfangers

rigtige Aflevering.
Bergenhus Festnings Comandantskab i Norge den
6te April 1810
E. Hoff
I et P. s. bekrefter frakteskipperen at han har fått de tre soldatene/fangene ombord og at han har fått betaling i henhold til det inngåtte certeparti :

Desangaaende 3de Svenske Soldater som af mig rigtig modtagne, efter de oprettede Cartepartier saavel som 15 Rd i Dansk Banco Courant ----
staar for Fragten, proforma Pensjon
Dette meddeles Comandanten paa Bergenhuus General Major von Hoff , samt sekunda Kvittering
Bergen den 6. April 1810
Påvell Peters Son
Embets Memorial till generalen m, m. Hoff
No 44 från Commandanten på Carlstens fästning med under-rättelse at de från Bergenhus hitsände fyra Svenska Soldaterne, rigtigt ankomit.

Till fullgörande af i Skrifvelse den 12te sistledne May giord anhållan om betyg för retur fra Norrsk fången-skap frigifne och med Skepper Jöns Olsson, förande Galeasen Stark Otter från Stockholm, hitsände Svenska Soldaterne. -
Anders Wiberg och Jonas Löf af Carlstads Jägare,
Samuel Kålström och Johan Slätt af Westmanlands Regimente.
Får jag även underrätta at nemde Soldater regtigt hit ankomit.
Carlsten den 19de Juny 1810-
Holmsted G. G Jungmacker
Commendant

Noter og litteraturhenvisninger

1 Det rødhvite danske korsflagget, kalt Dannebrog, var flagg også for Norge.
2 Det dansk-norske forsvar bestående av 18 større og mindre skip
3 Lauring, Palle: Danmarks Historie. Carit Andersens Forlag, København 1968
4 Henrikson, Alf: Svensk Historia. ISBN 91-0-047053-8
5 Lauring, Palle: Danmarks Historie. Carit Andersens Forlag, København 1968
6 Auditør = fremstående embetsmann i det militære rettsvesen.
7 Barstad, H. J.: Bergens Forsvar 1801 og 1807-1814. Christiania 1887
8 Månedsløytnant = et slags midlertidig løytnant.
9 Grotius, Hugo 1609: Mare liberum. Sitert etter Aschehougs konv. leksikon, 1957.
10 Lauring, Palle: Danmarks Historie. København 1968.
11 Månedsbladet Budstikken, 1813, side 433. Blodgang = blodig diaré
12 Øverland: Illustrert Norgeshistorie, bd. VII, s. 2100
13 I Aurskog kommune mellom Glomma og svenskegrensen
14 I Årnes kommune mellom Glomma og svenskegrensen.
15 Skodvin, Magne: Aschehougs konv. leksikon 1960, bd. 15.
16 Bering Liisberg, H. C.: Vore Bedsteforældres Tid. Tiden indtil 1848
17 Barstad, H. J. 1887.
18 Skizzer af Bergenske Forholde fra ældre og yngre Tid. Af en Bergenser. [Jens Gran]. Andet Hefte, Bergen 1875
19 Bertelsen, Torstein I.:Regimentschirurgen. ISBN 82-30300364
20 Bergens Adresse Contoirs
21 Christiania Intelligents-Sedler 1808, nr 82
22 Fangst og oppdrett av norsk østers som foregikk på 1800 og begynnelsen av 1900-tallet kan vi ikke regne med. Det var en ren eksportvare.
23 Austestad, Atle :Nils Stålby. Karolinen i

Samnanger. ISBN 82-91386-09-9. Øystese 1995
24 Sitert etter M. Skodvin: Aschehougs konv. leksikon, Bd. 1, 4. utg. 1954
25 Barstad, H. J. : 1887
26 I dag Kong Oscars gate. Den gang også kalt Kongens gade, Hospitalsgade og Korskirkegaden
27 Fossen, Anders B, Bergen bys historie, Bd. II, Bergen 1979
28 Steentag = rød hollandsk teglstein, ofte hjemført som ballast
29 Branntakst Bergen 1807- 1817, 19. rode, nr . 36. Statsarkivet i Bergen
30 Bergenske Adressecontoirs Efterretn., den 3. februar 1810
31 Barstad, H. J. 1887
32 Vartpenger = lønn, sold, vederlag, pensjon
33 Minnestøttet over disse er fortsatt å se utenfor kirken.
34 Brun, J. N. Kaldskapellan i Kristiania:Gammelt nyt om og af Biskop Johan Nordal Brun. Kristiania 1877.
35 Bergenske Adressecontoirs Efterretn. , den 10. desember 1808
36 En skråvei som gikk fra Engen og over til Øvre Muralmenning. Ble sløyfet etter brannen i 1916.
37 Barstad, H. J., 1887, s. 172
38 Opplysning fra kjøkkensjefen på Haakonsvern.
39 Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1840, No. 42
40 Johan Nordahl Brun: En Tale mod Fornuften. Utgitt af Dr. Bjørn Kornerup. Cammermeyers Boghandel, Oslo, 1948
41 Sitert etter Bjørn Kornerup, (se note 37).
42 Kisten skulle stå 4 alen under jorden. Senere omskrevet til 2 meter og 5 desimeter.
43 Henrikson, Alf: Svensk Historia. Tredje opplag 1966. ISBN 91-0-047053-8
44 Hun var det barn dronning Caroline Mathilde fikk med kong Christian d. VII´s livlege / statsminister Struensee, og slik kong Frederik d. 6's halvsøster.
45 Meydell, Stephan Barclay, f. 1775. Premierløytnant i Det nordhordlandske kompani.
46 Barstad, H. J.: Bergens Forsvar. Bergen 1887
47 Krupøs pneumoni var en farlig, ikke sjelden dødelig, lidelse inntil vi fikk sulfapreraratene i 1930- og penicillinet i 1940-årene.
48 Fredrik 10 år, Elisabeth 8 år og Johan Frøchen 6 år. Det siste av ekteparets barn, Bernt Frøchen, kom til verden et par måneder etter farens død.
49 Slekten Dietrichson 1724-1924. Kristiania 1923
50 Morgenbladet, Kristiania den 23. november 1875
51 Bergens Forsvar 1801 og 1807-1814. Christiania 1887
52 Personlig meddelelse fra Trond Indahl, Bergens Kunstindustrimuseum
53 Takk til Intendent Michael Ernstell, Nationalmuseum og 1:e Intendent Nils Drejholt, Livrustkammaren for all hjelp.
54 Kirkebok for presten i Korskirken, 1786-1838, og fortegnelse over døde begravet på kirkegården Fredens Bolig 1809-1832
55 Barstad, H. J. 1887
56 Barstad, H. J. 1887
57 Barstad, H. J.: Bergens forsvar 1801 og 1807-1814
58 Sluppen "Restaurationen" med den første litt større gruppe av norske emigranter forlot ikke Stavanger før i juli mnd 1825.
59 Barstad, H. J.: Bergens Forsvar 1801 og 1807-1814. Bergen 1887.
60 Freden i Jönköping den 10. desember 1809
61 Statsarkivet i Bergen: Bergenhus Kommandantskab: Kapere, priser, fremmede skib, krigsfanger 1808-1814

Hedersgaven til leirsjefen. Med åpent lokk og synlig gravering
Livrustkammaren, Stockholm

Statsarkivet:

statsarkivet.bergen@riksarkivaren.dep.no

Yngve Nedrebø, Statsarkivar
yngve.nedrebo@riksarkivaren.dep.no

Christopher John Harris, Førstearkivar
christopher.harris@riksarkivaren.dep.no

Synøve Bringslid, Arkivar:
synove.bringslid@riksarkivaren.dep.no

Marianne H. Johannessen, Arkivar
marianne.herfindal@riksarkivaren.dep.no

Cecilie S. Knoph, Konsulent:
cecilie.knoph@riksarkivaren.dep.no

Anette Skogseth Clausen, Førstekonsulent
anette.clausen@riksarkivaren.dep.no

Bente Kopperdal, Førstekonsulent
bente.kopperdal@riksarkivaren.dep.no

Marianne Bjordal Strømsholm, Konsulent
marianne.stromsholm@riksarkivaren.dep.no

Lillian Koehler, Førstekonsulent
lillian.koehler@riksarkivaren.dep.no

Irene Valvik Vågen, Førstekonsulent
irene.vagen@riksarkivaren.dep.no

Tom Myrvold, Avdelingsingeniør
tom.myrvold@riksarkivaren.dep.no

Elin Runningen, Ingeniør
elin.runningen@riksarkivaren.dep.no

Hanne Karin Sandvik, Avdelingsingeniør
hanne.sandvik@riksarkivaren.dep.no

Tor Amundsen, Førstesekretær
tor.amundsen@riksarkivaren.dep.no

Rikke Flakstad, Førstesekretær
rikke.flakstad@riksarkivaren.dep.no

Anita Kristin Riise, Førstesekretær
anita.riise@riksarkivaren.dep.no

Monica Johansen, Førstesekretær
monica.johansen@riksarkivaren.dep.no

Solfrid Helland Herre, Konsulent
solfrid.herre@riksarkivaren.dep.no

Gerd Nesheim-Hovda, Sekretær
gerd.hovda@riksarkivaren.dep.no

Gunlaug Anthun, Sekretær
ingrid.anthun@riksarkivaren.dep.no

Solveig Maria Eggereide, Sekretær
solveig.eggereide@riksarkivaren.dep.no

Ragnhild Johnsson, Sekretær
ragnhild.johnsson@riksarkivaren.dep.no

Turid Hjørnevik, Sekretær
turid.hjornevik@riksarkivaren.dep.no

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen

Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html

Bergensposten utgis av Statsarkivet i Bergen
Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Layout: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen